

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. NE fot. 1985. – *Südostansicht der Kirche.*

FARUP KIRKE

RIBE HERRED

Kirken, der var viet *S. Nikolaj*,[1] nævnes tidligst 1279, da dens bygning blev betænkt i kantoren Jacobs testamente.[2] En sognepræst er muligvis nævnt i den ældste del af Ribe Oldemoder (fra o. 1291), og i samme håndskrifts kirkeliste fra midten af 1300'rne anføres kirken med højeste afgift, 8 skilling sølv (jfr. s. 1020f.).[3] Kirken tilhørte måske domkapitlet allerede inden 1448,[4] da den blev annekteret til S. Lucius' alter under domkirkens store tårn (jfr. s. 102).[5] Ved biskop Iver Munks nyordning af Ribe domkirkes præbender 1502 nævnes præbendet »under tårnet af Farup« som det første af de tolv bedste, der forbeholdtes de residerende kanniker.[6] 1525 havde ærkedegnen klaget til Frederik I over, at bønderne i Farup og Brøns (begge kapitelskirker) nægtede at svare den skyldige tiende, hvorfor kongen pålagde sin søn, hertug Christian i Haderslev, at bringe forholdene i orden.[7] Hertugen forstærkede imidlertid sine tidlige reformatoriske bestræbelser i det ham underlagte Tørning len og indskærpede 1530 domkapitlet, at det i sin kirke i Farup ville lade prædike »et klart og godt Guds ord og evangelium uden hykleri«.[8]

Efter reformationen, der i almindelighed bragte kirkerne under landsherren, må kirken være forblevet under domkapitlet, indtil dets funktioner kom til ophør med enevælden. 1683 lagde Christian V sognekaldet til kapellaniet ved S. Katrine kirke i Ribe.[9] Kirken er overgået til selveje 1912.[10]

Ved stormfloden 1634 blev skibe og skuder opsat ved kirken og 295 mennesker i sognet skal være omkommet.[11] Katastrofen må antages at ligge bag et andragende om bygningshjælp fra sognefolkene 1636, selv om kirken heri sagdes at have været bygfældig en tid lang »och endnu dag for dag foruerris«. Da kirken var uden midler til reparation, pålagdes kirkerne i Haderslevhus lens to provstier at yde den bidrag efter evne.[12]

Sagn. Farup kirketårn stod ved bygningens sydside for at markere, at kirken var den yderste i Slesvig (jfr. Vilslev s. 3110).[13] En kæmpe i Vilslev kastede en sten efter Farup kirketårn. Stenen sidder nu i kirkediget og bærer fem huller efter kæmpens fingre.[14]

Kirken ligger i den nordlige udkant af bebyggelsen Kirkeby centralt i den østlige del af sognet, der i nord og syd begrænses af henholdsvis Kongeå og Ribe å. Mod vest ligger bebyggelsen Tanderup ud til det flade marskland og længere mod syd sognets hovedbebyggelse, Nørre Farup.

Den store, rektangulære *kirkegård* har gamle grænser og skærmes af høje træer til alle sider.

Indgange. Hovedadgangen er fra syd ud for kirkens tårn ad en kørelåge med fodgængerlåger til begge sider; de flankeres af i alt fire granitpiller, der krones af kugler – de to midterste piller er lidt højere end de to til siderne. De yderste bærer cifrene »18« og »53«, de inderste »18« og »42«. En tilsvarende fodgængerlåge findes i øst længst mod syd, blot mangler her kugler og årstal. Fire store sten anskaffedes 1841 til kirkens indgange, og det følgende år betaltes stenkløver Christian for tilhugning af de fire granitsøjler og to kugler til det ene par; der indkøbtes tillige †gitre og †*kirkeriste* til de to indgange gennem diget. 1852 betaltes smeden for at omarbejde en gammel jern-kirkegårdsport, og året efter anlagdes en ny port med »stænger af sten«.[15] Det fremgår ikke, hvorvidt den nuværende opstilling i syd er etableret sidstnævnte år eller senere; 1883 godkendte Kirkesynet, at den østre låge holdtes aflåst uden for kirketiden, og 1894 skulle de nedfaldne stenkugler ved kirkegårdsporten genanbringes på deres plads og jerngitterportene afskrabes og males.[16] I det nordre dige er længst mod øst en nyere gennemgang til kirkens affaldsplads. En reparation af †kirkeporten og begge †stetterne samt de tilhørende †riste bekostedes 1724-25.[15] 1834-35 anskaffedes en ny kirkegårdsport, formentlig en jernlåge til en af de ældre porte, og 1842 blev †indgangen i vest sløjfet og de tilhørende, murede piller nedrevet.[15]

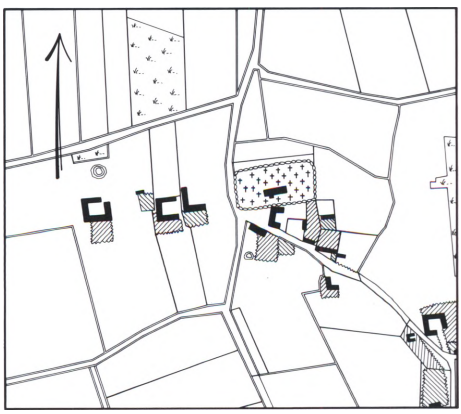

Fig. 2. Matrikelkort 1:10000. Målt af N. Thyregod 1838. – *Katasterkarte, vermessen 1838.*

Hegn. Kirkegården omgives til alle sider af jordfyldte stendiger, der formentlig har gammel hævd; dog omtales 1842-43 et stykke mur »mellem kirkegårdsporten og hr. Hansens hus«. 1853 var kirkegården blevet bedre indhegnet,[15] men først 1868 præciseres, at den hegnes af stablede kampestensdiger som de nuværende; diget blev nævnte år delvis omsat,[17] og atter 1880 leveredes sten til opsætning af et nyt stykke dige.[17]

Kirken omgives af et brolagt *fortov,* der første gang omtales i forbindelse med en omlægning 1871-72.[18]

BYGNING

Kirken, der er opført 1175-1200, består af apsis, kor og skib. I sidste halvdel af 1200'rne eller begyndelsen af det følgende århundrede blev kirken forlænget betragteligt mod vest. Et våbenhus i syd opførtes 1835 som afløser for et formentlig senmiddelalderligt †tårn, mens et tårn i vest tilføjedes 1932. Orienteringen er omtrent solret.

Kirken hører sammen med Vilslev og Jernved kirker (s. 3109 og 3209) til de største af Ribeegnens tufstenskirker. Som det også er tilfældet

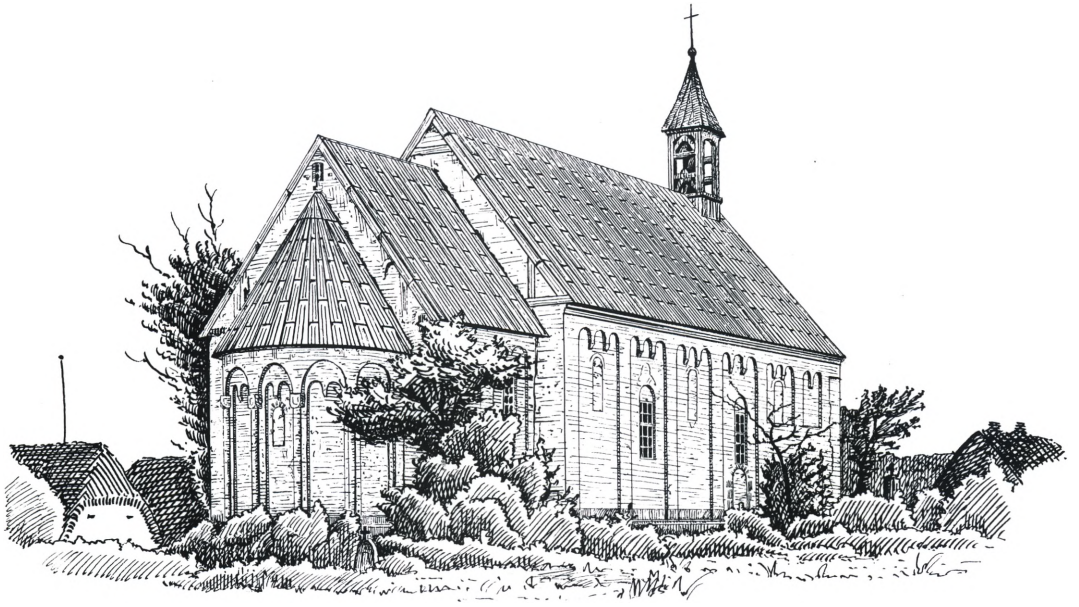

Fig. 3. Kirken set fra nordøst. Forarbejde til Danske Tufstenskirker. Tegning ved Th. Bindesbøll 1884. – *Nordostansicht der Kirche. Zeichnung, 1884.*

med den sidstnævnte, er Farup kirkes plan og opbygning afsat med usædvanlig præcision. Den store apsis har centrum beliggende omtrent midt i korgavlens murtykkelse, og koret gør sig bemærket ved at være kort i forhold til bredden.[19] Der kan ikke umiddelbart iagttages indlysende målforhold i de enkelte bygningsdele; dog ses, at korets indre bredde er lig udvendig længde, apsidens udvendige bredde flugter med korets indre murflugter, hvilket også gælder for forholdet mellem kor og skib.

Materialer og teknik. Murværkets nuværende dække af puds og kalk levner ikke mulighed for detailundersøgelser, men alt opgående murværk synes opført af tuf. Murene hviler overalt på en granitsokkel med noget varierende profiler. Apsidens sokkel har en skråkant, hvori er udsparet plinte til halvsøjlernes baser (fig. 6b), og herover et glat skifte. Korets sydside har to skråkanter (s. 3260, fig. 1), hvoraf den øvre brydes af murens liséner, mens nordsiden har profilsokkel med en trekvartrundstav over en kraftig hulkel (s. 3260, fig. 2). Dette sokkelprofil genfindes under den østlige del af skibets nordside, mens den resterende del af denne har en noget udfladet karnis (s. 3260, fig. 3). Profilet på skibets sydside er en spinklere variant af korets nordside (s. 3260, fig. 4). Sokkelskiftet på hele nordsiden og på skibets sydside springer så kraftigt frem, at det kan føres ret igennem under lisénerne, mens et overliggende skifte af glatte granitkvadre forkrøbbes om disse. Fordelingen af profilerne antyder et *midlertidigt byggestop* mellem kor og skib og muligvis yderligere ét undervejs i skibets opførelse.

Facadeudsmykningen er generelt velbevaret på alle tre oprindelige bygningsafsnit. Apsiden prydes af fem blændinger adskilt af halvsøjler (fig. 6a-b). Søjleskafterne er opmuret af tuf, mens de tilhørende baser og kapitæler er af sandsten; dog er kragbåndene på lisénerne i hjørnerne mod koret af granit. Baserne, der står på en retkantet plint med affasede øvre hjørner, har attisk profil og kapitælerne er terningformede med forsænket skjoldfelt. Det runde bueslag i hver blænding indfatter en dobbelt rundbue, der i midten bæres af en konsol (fig. 9b), i siderne af et retkantet led bag halvsøjlerne. Af undersøgelser i forbindelse med opmålingen 1884 fremgår, at de nævnte bueslag karakteri-

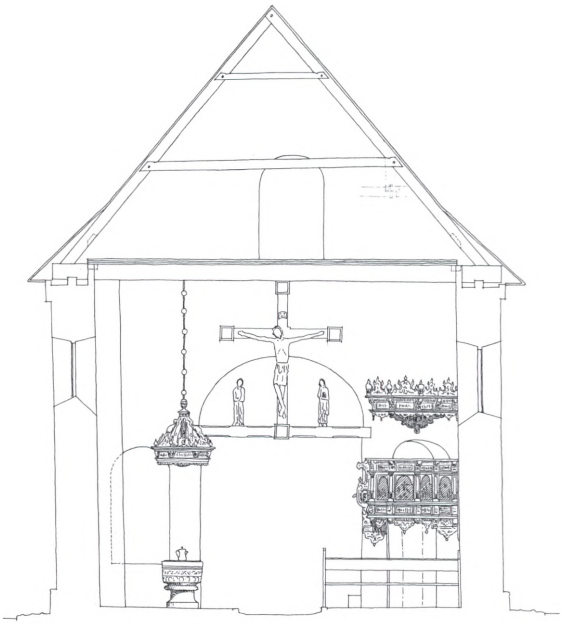

Fig. 4. Tværsnit 1:150. Målt af Fr. Fogh, Berit Goldschmidt, Jesper Tøgern og Per Ørting 1948; tegnet af Per Ørting. – *Querschnitt.*

seres ved, at fugerne mellem de enkelte stiksten ikke er anbragt radiært i buen (fig. 9a), mens det ikke ses klart, om stikkenes ydre og indre konturer er koncentriske (sml. Vilslev, s. 3114 med note 32).

Korets langsider har hver to facadeblændinger, der foroven afsluttes af to bredt proportionerede rundbuer, mens skibet er delt i fire blændingsfelter, der hver har en frise med tre bueslag båret af konsoller af omtrent samme udformning som på apsis. Vestligste blændingsfag i syd er delvis forstyrret af de skiftende tilbygninger foran skibets syddør. Blændingerne rejser sig forneden direkte over profilsoklen.

Døre og vinduer. En dør i koret er anbragt vestligt i sydsidens vestlige blænding. Det rundbuede stik er opmuret af tuf, mens de glatte vanger hver udgøres af to rejste kvadre; de østre er oprindelige og af sandsten, mens de to vestre af granit er indsat ved en restaurering 1938 sammen med den vestre halvdel af stikket. Den øvre karmsten i øst bærer præg af stærkt slid, bl.a. i form af talrige vandret forløbende *»sliberidser«* (sml. Ribe domkirkes nordre korsarmsportal, s. 215 med note 20). Indadtil er døren stærkt ændret, idet hele østre halvdel var fjernet ved udhugning af en bred, mandshøj skabsniche. I vest konstateredes ved dørens rekonstruktion den oprindelige smigede vange med rester af stabler. Overdækningens form kendes ikke. Den nuværende udformning med parallelle vanger og rundbuet overdækning hidrører fra dørens genåbning 1938 og skyldes hensynet til prædikestolsopgangen.

Skibets døre, der tilsyneladende er ens udformede, er anbragt midt i 4. fags facadeblænding. Den nordre står siden en restaurering i 1930'rne synlig som udvendig blænding. Den er relativt bred med rundbuet stik af tuf og karme af rejste kvadre. Syddøren var i brug som kirkens hovedindgang frem til tårnets opførelse 1932; herefter bevaredes den åben indtil indretningen af nyt varmeanlæg 1951 (s.d.); den tilmuredes 1982, men er bevaret som indvendig blænding. Udformningen i det ydre var identisk med norddøren med en anslagsfals liggende ca. 25 cm bag ydre murflugt. På indersiden er dørens vanger omtrent vinkelrette på murflugten og den øvre afslutning nærmest spærstikformet (sml. fig. 43).

Apsiden har – hvad der er usædvanligt for tufstenskirkerne – kun én lysåbning. Det dobbeltsmigede, rundbuede vindue genåbnedes 1940 i forbindelse med indsættelse af et glasmaleri (s.d.), men tilmuredes atter 1954 og fremtræder nu som udvendig blænding. Alle kirkens øvrige, oprindelige vinduer i både nord- og sydsiden genåbnedes eller rekonstrueredes 1936. Af vinduerne i koret registreredes angiveligt ingen rester ved retableringen, men udformningen af de frem til restaureringen bevarede vinduesåbninger (sml. fig. 8b og 8c) – fire i alt, én midt i hvert blændingsfag – antyder, at der i det ydre kan have indgået dele af oprindelige lysåbninger. [20]

I skibet havde hvert fag – med undtagelse af dørfaget (det 4. fag) – ét vindue anbragt midt i facadeblændingen. Alle er rundbuede, dobbeltsmigede vinduer, hvoraf nordsidens 1. og 3. samt sydsidens 3. er helt bevarede, mens der af de tre øvrige blev fremdraget bueslag og dele af smigene ved genåbningen. Sydsidens vinduer er

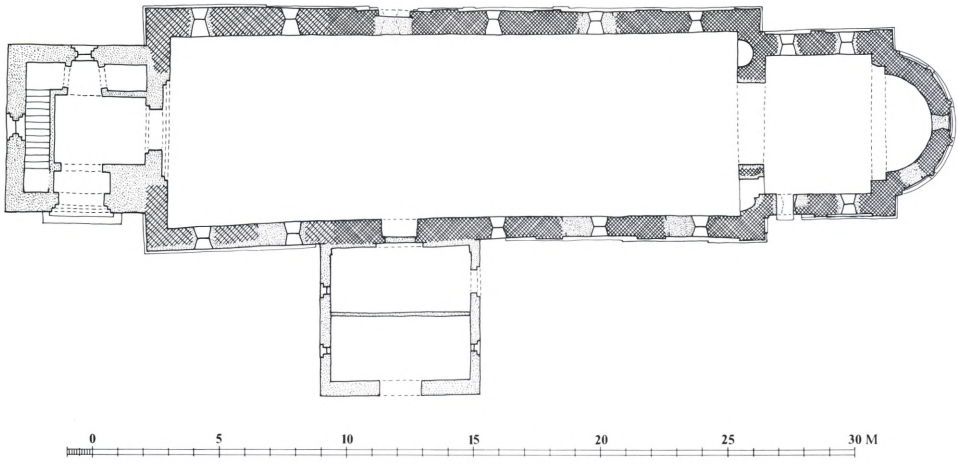

Fig. 5. Grundplan 1:300. Målt af Fr. Fogh, Berit Goldschmidt, Jesper Tøgern og Per Ørting 1948; suppleret og tegnet af Mogens Vedsø 1996. – *Grundriß.*

fremhævede ved at være ca. 15 cm højere end nordsidens. Åbningen i nordsidens 4. fag – over døren – blev indsat ved restaureringen uden baggrund i ældre forhold.[21]

Indre. Apsisbuen, der har en dyb og bred fals i vanger og stik, er velbevaret (fig. 20); dog er nordre vanges forreste hjørne noget forhugget og stikkets nordre del præges af brud forårsaget af sætninger i murværket. Korbuens overgribende, rundbuede stik er velbevaret, mens vangerne, der nu mangler kragbånd, er fornyede. På begge sider af buen har triumfvæggen haft *sidealternicher,* hvoraf den nordre endnu er velbevaret, mens den søndre er forstyrret ved gennembrydning af opgangen til prædikestolen. Den nordre niche, der genåbnedes o. 1928, har halvcirkulær plan og kvartkugleformet hvælv.

Apsiden overdækkes af et oprindeligt halvkuppelhvælv, mens den resterende del af kirken har flade trælofter. Koret har loft af grønmalede brædder, fastgjort på bjælkernes underside, og prydes på midten af et loftsmaleri (s.d.). Skibet har bjælkeloft, der blev genfremdraget 1931; hovedparten af bjælkerne i det nu brunt bejdsede loft er formentlig oprindelige.

De oprindelige *gavltrekanter* på korets og skibets østgavle er delvis bevarede. Korgavlen har på ydersiden en rest af en stigende rundbuefrise; bevaret er nederste bueslag i nord samt en stump af det korresponderende i syd. En tilsvarende, fornyet, buefrise kendes fra Ballum.[22] Gavlens midterste del forsvandt ved en formentlig senmiddelalderlig ombygning (jfr. ndf.). Skibets fortrinsvis af tegl opmurede østre gavltrekant, der formentlig er oprindelig og brydes af en senere udhugget, muligvis middelalderlig, rundbuet gennemgang, mens vestgavlen forsvandt ved den nedennævnte udvidelse af skibet.

Middelalderlige tilføjelser. En *vestforlængelse,* der øgede skibets areal betragteligt, tilføjedes i sidste halvdel af 1200'rne eller evt. begyndelsen af 1300'rne; udvidelsen kan muligvis sættes i forbindelse med kantoren Jacobs testamentariske betænkning af kirkens bygning 1279 (jfr. ovf.). Murene, der er opført af en blanding af tuf og tegl, rejser sig over en granitsokkel, der delvis må stamme fra det oprindelige skibs nedrevne vestgavl. Således er der identiske sokkelprofiler under henholdsvis den frie del af sydsiden og de vestlige tre fag af det oprindelige skibs nordside, mens forlængelsens nordside har sokkel af dels forskelligt profilerede, dels uprofilerede kvadre.

Flankemurene prydes af en *facadeudsmykning,* der tilstræber lighed med det oprindelige skib, idet blændingerne dog ikke har underkant i sokkelhøjde, men udgår fra et niveau svarende til vinduernes sålbænke (fig. 8c). På nordsiden registreres to fag blændinger, der hver overdækkes af en frise af tre rundbuer svarende til ud-

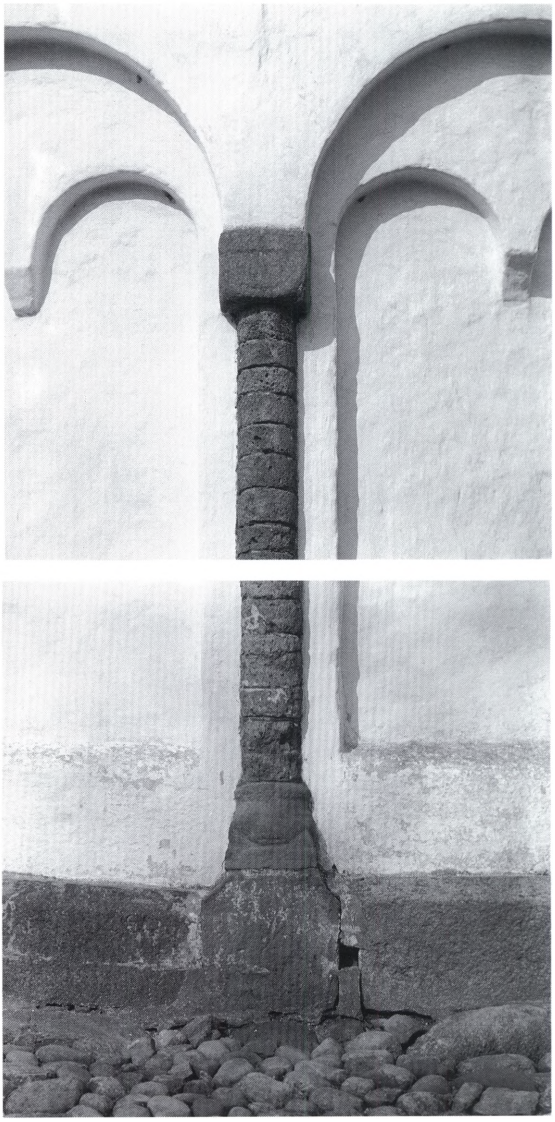

Fig. 6a-b. Detaljer af apsis (s. 3263). a. Kapitæl. b. Base. Mogens Vedsø fot. 1996. – *Details von Apsis. a. Kapitell. b. Basis.*

formningen i det oprindelige skib. Den østre blænding er velbevaret, mens den vestre er reguleret 1938, da et tredje, vestre bueslag tilføjedes tilsyneladende uden sikre holdepunkter i murværket. Indtil da var blændingen smallere og overdækkedes af kun to bueslag. Dette kan være den oprindelige udformning, omend nordvesthjørnet tydeligvis var ommuret (sml. fig. 7 og 8c). Sydsiden rekonstrueredes ovennævnte år uden sikre spor i det skalmurede og i en vis udstrækning ommurede murværk.

Forlængelsen har fire *vinduer* midt i hver af de respektive facadeblændinger. Alle er dobbeltsmigede, spidsbuede åbninger af omtrent samme størrelse som skibets oprindelige vinduer. Frem til restaureringen i 1930'rne var kun det østre nordvindue bevaret, omend tilmuret, mens de øvrige er murede uden holdepunkter i det undersøgte murværk. Sandsynligvis har der været en lysåbning i det østre fag i sydsiden, men denne var helt opslugt af et nyere vindueshul. I samme sides vestfag registreredes ingen åbning, og om det tilsvarende nordfag siges, at der ikke tidligere havde været vindue på dette sted.[23] Forlængelsens vestgavl, hvis yderside var helt eller delvist skalmuret med små tegl, forsvandt ved opførelse af kirkens nuværende tårn 1932.

I det indre har der været markeret en vis adskillelse mellem det oprindelige skib og vestforlængelsen, idet gulvet i sidstnævnte indtil ovenfor omtalte restaurering lå hævet et trin over det øvrige. Hvorvidt der herudover har været en arkitektonisk adskillelse mellem de to bygningsafsnit er uvist, men næppe sandsynligt.[24]

Frem til 1835 fandtes et †*tårn* på skibets sydside omtrent samme sted som det samme år opførte våbenhus, dog forskudt lidt mod vest.[25] Tårnet, hvis underste etage tjente som adgangsrum til kirken, angives at have været 30 alen højt,[26] men benævntes i øvrigt som uanseligt. Tårnets tag omtales 1711 som blytækt,[27] og af indberetningen til biskop Bloch synes at fremgå, at tårnet havde gavlene orienteret mod nord og syd.[28] Tårnet kan ikke dateres nærmere, men hidrørte, trods den usædvanlige placering (sml. den historiske indledning), formentlig fra senmiddelalderen. Tårne med tilsvarende placering ses ved kirkerne i Sønder Bork og Hemmet, begge i Nørre Horne herred, Ringkøbing amt. 1732-33 regnedes en reparation for højest nødvendig.[15] Nedrivningen 1835 var en følge af råd i tårnets og skibets træ- og murværk grundet nedsivende vand fra graten mellem skibets søndre tagflade og tårnets nordmur.[29] Arbejdet hermed blev forestået af N. Møller i Hjerting.[30]

Ved en formentlig senmiddelalderlig *ombygning af korets østgavl* opmuredes en bredt spændt,

Fig. 7. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1985. – *Nordostansicht der Kirche.*

spids aflastningsbue over apsisbuen, og den samtidigt murede gavlspids prydedes over apsistaget af en blænding formet som et korset kors;[31] inden for amtets grænser fandtes tidligere en beslægtet blænding i Verst.[32]

Eftermiddelalderlige ændringer og tilføjelser. Et *våbenhus,* nu ligkapel, ud for skibets syddør afløste 1835 det samme år nedrevne †tårn, hvis underetage indtil da tjente som våbenhus. Den hvidkalkede, relativt store bygning har tynde mure af tegl og blyklædt tag. Samtidig med opførelsen skalmuredes den del af skibets sydside, der dækkedes af tilbygningen, dog udsparedes en niche omkring syddøren. Den nuværende fremtræden skyldes en ombygning 1938 (arkitekt J. K. Jepsen). Hver langside udstyredes ved denne lejlighed med to fladbuede, falsede vinduer, hvoraf det nordre i østsiden 1951 erstattedes af en fladbuet dør (jfr. ndf.), og den glatte gavltrekant afløstes af en blændingsgavl med syv spidsbuede højblændinger, hvoraf de tre midterste hver har en lille lyssprække i bunden og har hævet sål af hensyn til buestikket over døråbningen, der samtidig fik lidt høj rejsning.

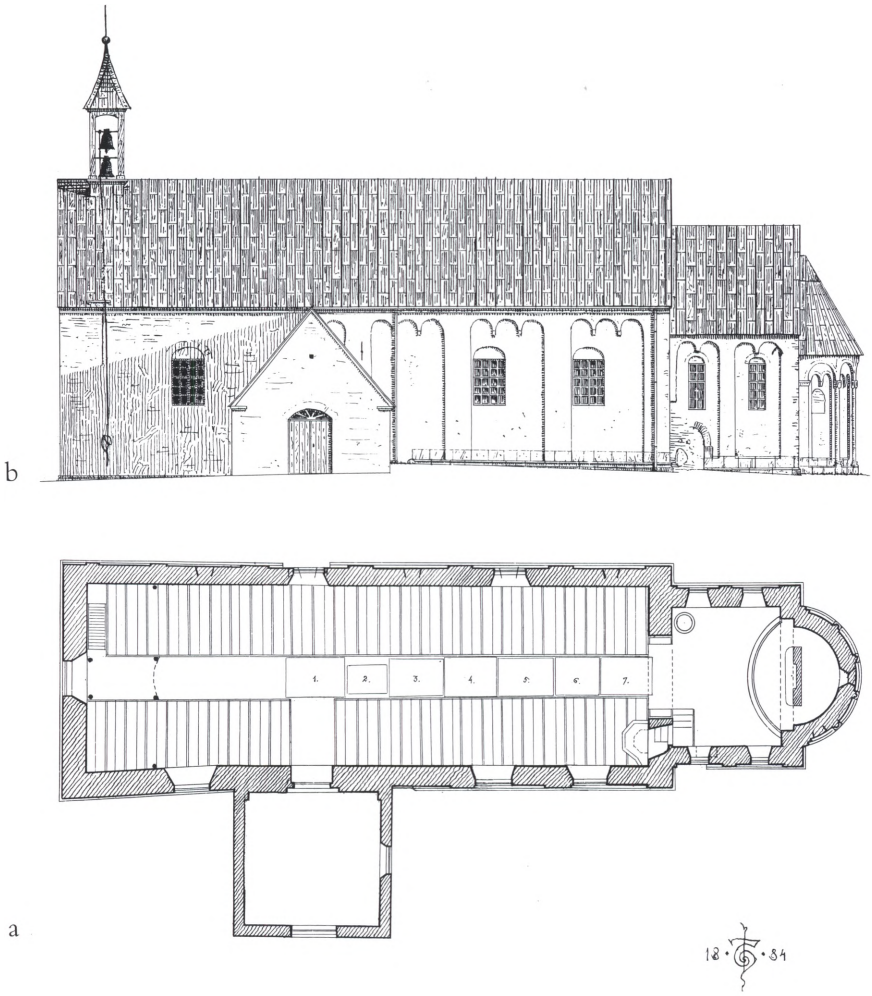
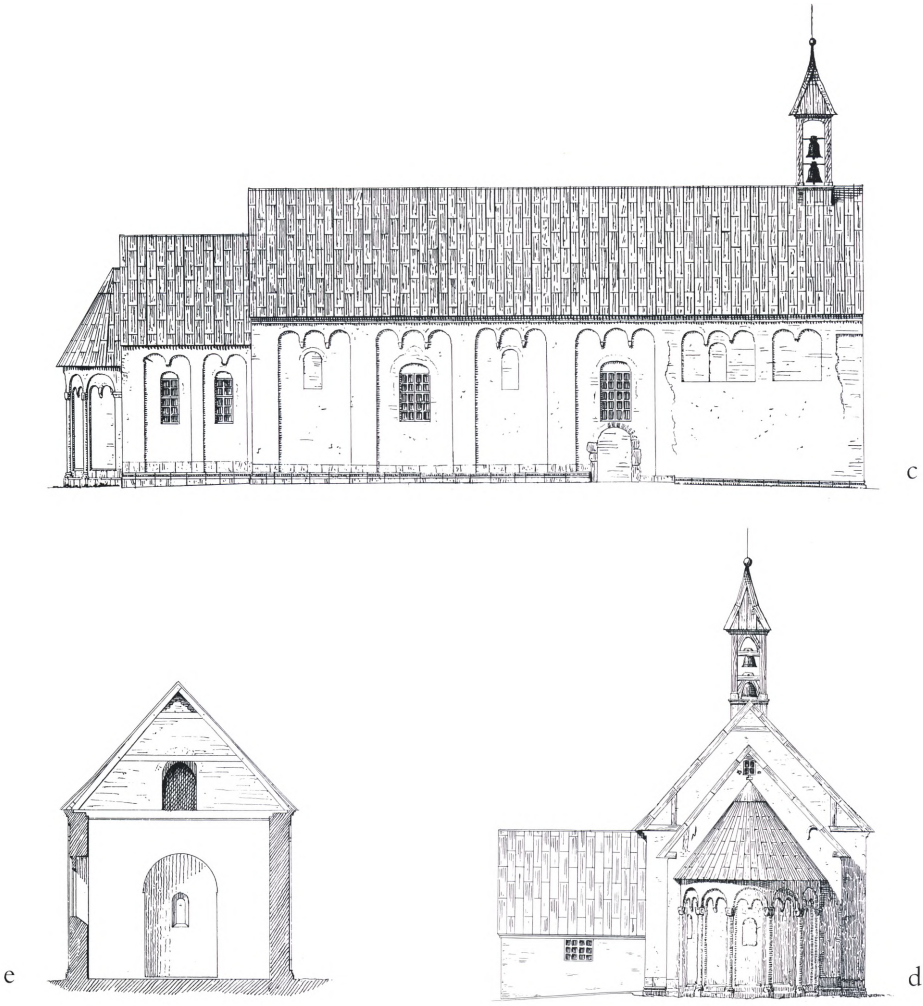

Fig. 8a-e. Opmålinger 1:300. a. Plan. b. Opstalt af kirkens sydside. c. Opstalt af kirkens nordside. d. Opstalt af kirkens østside. e. Tværsnit af kirken set mod øst. Forlæg til Danske Tufstenskirker. Målt og tegnet af Th. Bindesbøll 1884. – *a. Grundriß. b. Aufriß, Südwand der Kirche. c. Aufriß, Nordwand der Kirche. d. Aufriß, Ostwand der Kirche. e. Querschnitt gegen Osten. 1884.*

Indtil 1938 fremstod bygningen (fig. 8b og 8d) med glat gavl og bred, fladbuet dør i syd samt et stort rektangulært vindue i øst.

Våbenhusets indre har kalkede vægge og træloft med synlige bjælker. Rummet opdeltes 1951 ved en tværgående skillevæg; den søndre del har siden tjent som *ligkapel,* mens den nordre del anvendtes først som *fyrrum* (jfr. opvarmning), nu som *materialrum.*

Tårnet opførtes 1932 (arkitekt Axel Hansen) som afløser for den 1835 over skibets vestende opsatte †tagrytter. Det hvidkalkede murværk er opført af tegl. Sydsiden har en stor fladbuet, falset døråbning i spidsbuet spejl; i tilknytning hertil er udsparet et vindfangslignende rum i murtykkelsen. I nord og vest er fladbuede, falsede vinduer med smedejernsrammer, mens den højtsiddende lysåbning i syd er udformet som et smiget cirkelvindue. Det højtliggende mellemstokværk er til hver af de frie sider forsynet med en smal lyssprække med aftrappet overdækning; klokkestokværket har til hver side to fladbuede, falsede glamhuller. Tårnet afsluttes foroven af et ottekantet, blyklædt spir, der hæver sig over fire gavle. Gavlfoden markeres af et dobbelt savskifte, og herover rejser sig fem spidsbuede høj-

blændinger. Hver af gavlene har øverst en flad knap, mens spiret afsluttes at en fløjstang med kugle og vejrhane.

Det høje tårnrum er ved en indskudt etageadskillelse delt i to. Den nedre del, der tjener som våbenhus, er forbundet med skibet ved en bred døråbning i lukkemuren forneden i den høje rundbuede, falsede tårnbue. Fra den dybe vinduesniche i tilknytning til nordvinduet er adgang dels til et lille opbevaringsrum i murtykkelsen mod øst, dels til en ligeløbstrappe i vestmuren. Tårnrummets øvre del tjener som orgelpulpitur. Trappen udmunder ved en fladbuet dør længst mod syd i vestvæggen og fra en tilsvarende nordligt i væggen fortsætter endnu et trappeløb videre op i tårnet. Fra mellemstokværket er gennem en bred, fladbuet døråbning i østvæggen forbindelse til skibets loftsrum. Denne væg prydes desuden af fire murankerforskud dannende årstallet 1835, der er året for en stor reparation af kirken.[15]

Ved det ældre tårns nedrivning 1835 overflyttedes klokkerne til den nyopførte †*tagrytter* over skibets vestende. Den spinkle rytter, hvori de to klokker var ophængt over hinanden (jfr. s. 3299), kronedes af et let svejfet pyramidespir med fløjstang, kugle og kors. Klokkerne hang i bjælker i rytterens øst- og vestside (fig. 8b-c), der yderligere afstivedes af hver to sæt knægtagtige, svungne skråstivere.[33] Tagrytteren opsattes af bygmester Lund, der formentlig tillige forestod opførelsen af våbenhuset; i forbindelse med arbejdets udførelse betaltes 1834-35 for bygmesterens transport til Hjortlund for at be-

sigtige denne kirkes 1816 opsatte »spir« (jfr. s. 3317), ligesom der året efter betaltes for »et bud til Rødding angående standsning med hugning af egetræer« på grund af ændrede planer for tagrytteren.[15] Efter hyppige klager over tagrytterens dårlige stand, erstattedes den 1932 af kirkens nuværende tårn.

Restaureringer. På foranledning af sognepræst P. Gamrath gennemgik kirken fra o. 1928 og knap en snes år frem en lang række istandsættelser og restaureringer. I de første år, under ledelse af arkitekt Axel Hansen, blev skibets bjælkeloft afdækket, nordre sidealterniche genåbnet og endelig opførtes 1932, som tidligere nævnt, kirkens nye tårn. Yderligere arbejder 1938, under ledelse af arkitekt J. K. Jepsen, indbefattede ombygning af våbenhuset, retablering af facadeblændingerne på vestforlængelsen samt genåbning henholdsvis rekonstruktion af kirkens oprindelige vinduer. Kirkens seneste større restaurering (arkitekt S. Aa. Aakjær) gennemførtes 1982.

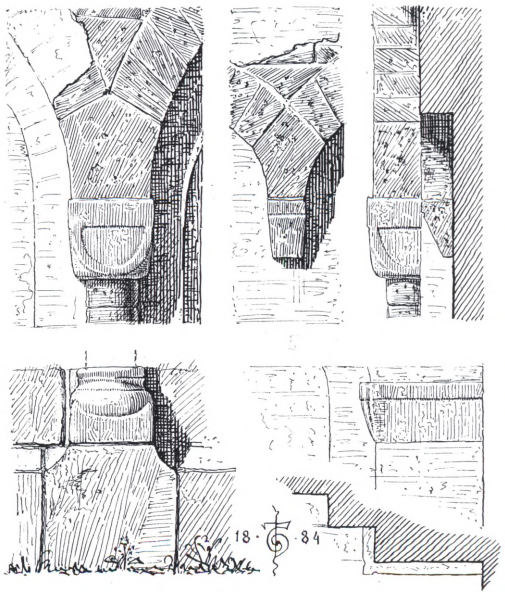

Fig. 9a-e. Detaljer af apsis (s. 3263), 1:20. a-c. Detaljer af apsidens buefrise med halvsøjlekapitæl og konsol. d. Halvsøjlebase. e. Kragbånd ved nordre hjørnelisén. Forlæg til Danske Tufstenskirker. Målt og tegnet af Th. Bindesbøll 1884. – *a-c. Details von Bogenfries der Apsis mit Halbsäulenkapitell und Konsole. d. Halbsäulenbasis e. Kämpfer an nördlicher Ecklisene. Vermessen und gezeichnet 1884.*

Gulvene, hvoraf korets er hævet to trin over skibets, dækkes siden restaureringen i 1930'rne af røde munkesten lagt i zig-zag mønster; dog blev der først o. 1950 lagt tegl i skibets midtergang, da de herværende gravsten flyttedes (jfr. gravsten). 1835-36 indkøbtes fliser i Jylland, og året efter omlagdes gulvet i koret;[15] yderligere omlægning fandt sted 1868, hvor en ligsten i skibets midtergang var knækket i tre stykker (jfr. tgravsten nr. 7).[17] Den ødelagte sten kasseredes, og de øvrige »rykkedes op«, mens det opståede hul lukkedes med gule fliser. 1878 flyttedes en ligsten ned i skibet fra en plads midt i koret, hvorefter der lagdes brædde gulv her.[17]

Kirkens †*lofter* nævnes 1711 at være af ege- og – hovedsagelig – fyrrebrædder sømmede på bjælkernes underside.[27] Kirkeværgerne blev 1864 pålagt at forsyne hele kirken med nyt loft, men dette forsinkedes på grund af krigen og gennemførtes, for skibets vedkommende, først 1868, da »højkirken« (skibet) fik pudset og hvidtet loft.[18] Loftet i koret maledes 1887.[17] Da dele af skibets loft faldt ned 1903, udskiftedes det med et kassetteloft af brædder, med påsømmede lister og rosetter (sml. fig. 41).[34]

†*Vinduer.* Før restaureringen i 1930'rne havde koret til hver side to relativt slanke rund- eller fladrundbuede vinduer, der delvis må opfattes som udvidelser af denne bygningsdels oprindelige lysåbninger. Dette kan være sket efter 1842, da sognepræsten klagede over »de små uigennemskinnelige og stygge vinduer« i koret og ønskede disse ændret.[35] I skibet var brede, kurvehanksbuede vinduer, to i nord, tre i syd og et i vestgavlen; disse lader sig ikke datere nøjere, men var formentlig alle eftermiddelalderlige. Samtlige åbninger lukkedes af afsprossede trævinduer. Kirkens vinduer omtales kun sjældent i kilderne, dog nævnes, at den 1768 havde fået indsat nye vinduer næsten overalt.[36] Atter 1814-15 skete en delvis udskiftning af vinduerne, idet kirken noteredes for en indtægt af salget af nogle gamle vinduesrammer.[15]

Tagværkerne over apsis, kor og skib er middelalderlige, af eg, men kraftigt omsatte og ændrede; således ses tydeligt, at både koret, og ikke mindst skibet, har fået lavere taghældning end

Fig. 10. Indre set mod øst. NE fot. 1985. – *Kircheninneres gegen Osten.*

Fig. 11. Ærkebispehelgen, kalkmaleri i apsisbuen, o. 1200 (s. 3276). Egmont Lind fot. 1940. – *Hl. Erzbischof, Wandmalerei im Apsisbogen, um 1200.*

oprindeligt – sidstnævnte har ydermere fået opskalket tagfoden. Apsidens spær hviler af mod en kongestolpe og hvert af dem understøttes af en kort skråstiver. Kor og skib har to lag hanebånd, og i koret er desuden korte, lodrette spærstivere, mens der af sådanne i skibet kun ses de tomme taphuller i spærenes underside. Tagværkerne over våbenhus og tårn er af fyr og samtidige med de respektive bygningsdele.

Tagbeklædningen har været af bly så langt det skriftlige kildemateriale rækker tilbage. Korets tagflade hidrører fra en udskiftning 1837, der blev udført af Niels Møller, Øster Hjerting, mens skibets fornyedes 1937 af H. Hermansen.[37] Våbenhuset har været blytækt siden opførelsen 1835, men de nuværende tagflader lagdes ved ombygningen 1929. Tårnets blytag er lagt samtidig med dets opførelse 1932.

Den ældste omtale af blyklædningen er fra 1636,[38] og 1711 præciseres, at hele kirken – inklusive det 1835 nedrevne †tårn – er tækket med dette materiale.[27] Peder Møller[39] gav 1862 tilbud på omlægning af beklædningen på 12 fag af taget, mens arbejdet efter licitation udførtes de følgende år af blytækker Peder Juhlsen Gram. Nævnte år havde bispen ønsket kirkens tagbeklædning udskiftet med skifer, men dette mødte modstand hos såvel provsten som sognets beboere.[40] 1872 indkøbtes bly til fornyelse af taget over apsiden og våbenhusets østside, og atter 1889 var reparationer fornødne, denne gang på kirkens nordside.[17]

Opvarmning. Kirkens nuværende varmekilde er el-varme, anskaffet 1982 som afløser for en †kalorifer, der 1951 installeredes i våbenhusets nordre, afskilte del. En †kakkelovn opstilledes 1896 i skibets nordøstre hjørne (sml. fig. 41).[16] En skorsten, hvortil der 1863 indkøbes sand, ler og helbrændte mursten, har næppe tjent i forbindelse med opvarmning, men har snarere været til en †*blystøberkamin,* der kan have haft sin plads i våbenhuset (sml. Kalvslund, s. 3353).[41]

Kirken står i dag med hvidkalket murværk undtagen apsidens halvsøjler, der o. 1940 afrensedes for kalk.

KALKMALERIER MM.

Kalkmalerier. Ved murarbejde i kirken 1868 iagttog M. K. Sørensen spor af »frescomalerier«, hvoraf han mente, at der navnlig måtte have været nogle på korbuen og omkring prædikestolen, dvs. på triumfvæggens sydlige del. Her var de dog ødelagt ved korbuens ommuring 1843. Hans eftersøgning rundt i kirken førte videre til fund af en efterreformatorisk indskrift på skibets nordvæg, der atter overkalkedes, ligesom kalkkosten inden 1880-81 havde fjernet en (måske sammenhørende) indskrift »over kirkedøren«.[42]

Fig. 12. Udsnit af apsidens nordre del med kalkmalerier, o. 1200. Langs apsisforkanten akantusbort (s. 3276f.), i hvælvingen rester af en †Majestas Dominifremstilling, hvoraf ses dele af Markusløven og to sidefigurer. Egmont Lind fot. 1940. – *Ausschnitt aus Norderteil der Apsis mit Wandmalerei, um 1200. Entlang der vorderen Kante ein Akanthusfries, im Gewölbe Reste einer †Maiestas Domini Darstellung mit Teilen von dem Markuslöwen und zwei Seitenfiguren.*

1940 afdækkedes rester af fornemme romanske kalkmalerier i apsiden, på apsisbuen, i koret, i triumfbuen og på triumfvæggen i skibet, hvor det fundne må ses i sammenhæng med de 1868 iagttagede spor. Malerierne stod urestaurerede indtil 1946, da Egmont Lind konserverede de i apsisbuen og korbuen værende, mens resten atter tildækkedes. En mosaik, indsat 1942 i det 1940 åbnede apsisvindue (jfr. s. 3264), tænktes kombineret med en kalkmalet nyudsmykning af

Fig. 13-14. Gammeltestamentlige konger, kalkmalede, foroven i apsisbuen, o. 1200 (s. 3276). 13. David, i nord. 14. Formentlig Salomon, i syd. Egmont Lind fot. 1940. – *Alttestamentliche Könige, Wandmalerei zuoberst im Apsisbogen, um 1200. Im Norden David. Im Süden vermutlich Salomon.*

Fig. 15. Gammeltestamentlig konge, formentlig Salomon, udsnit af kalkmaleri i apsisbuen, o. 1200 (s. 3276). NE fot. 1995. – *Alttestamentlicher König, vermutlich Salomon. Ausschnitt aus Wandmalerei im Apsisbogen, um 1200.*

apsidens hvælv ved Ole Søndergaard. I stedet overlodes opgaven til Stefan Viggo Pedersen, der 1954 udstyrede hele apsiden med et stort maleri, Kristi Forklarelse. Samtidig tildækkede man nogle 1952 fremkomne, efterreformatoriske malerirester på skibets nordvæg, hvor der atter var lidt rankeværk fremme 1972. Endelig har man ved en genrestaurering af middelalder-

Fig. 16. Apostlene Filip og Andreas, udsnit af †kalkmaleri, o. 1200, på apsisvæggens nordre del (s. 3277). Egmont Lind fot. 1940. – *Aposteldarstellungen, Ausschnitt aus †Wandmalerei an nördlicher Apsiswand. Um 1200*.

malerierne 1987 søgt at fjerne en del tilføjelse og opmaling fra 1954 på apsisbuens romanske udsmykning.

Kirkens *romanske kalkmalerier,* der har været opfattet som dele af én sammenhængende udmaling fra begyndelsen af 1200'rne, må ud fra stilen, teknikken og nye iagttagelser ved genrestaureringen henføres til to forskellige udsmykninger.[43]

1) (Fig. 11, 13-15), o. 1200, i *apsisbuen,* hørende til en dekoration, der må have omfattet apsiden, koret, korbuen og formentlig tillige triumfvæggen i skibet. Apsisbuen har på hver side haft to siddende, frontale figurer over hinanden, øverst to modstillede, gammeltestamentlige konger, snarest David og Salomon, nederst i nord en ærkebispehelgen, hvis pendant i syd nu mangler. Figurerne er malet på en blå bund med okkergule og hvide randstriber, og udsmykningen suppleres langs apsidens forkant af en noget kompletteret bort med akantuspalmetter under bueslag (fig. 12, 20). Malepudsen, lagt direkte på tufstenen, er brunlig med en meget fin kornstørrelse og vistnok glittet.[44]

Af de glorierede konger må den nordre være David (fig. 13), idet et skriftbånd i venstre hånd rummer indledningen til hans salme 112, anført med store majuskler: »Beat(us) vier qvi t[i]met [domin]um in man[datu eius volet nimis] (Salig er den mand som frygter Herren og ret har lyst til hans bud)«. Billedet står i dag mere udvisket end ved afdækningen, og indskriften er næsten borte, hvorfor læsning og beskrivelse må støtte sig på det, som da lod sig erkende. Afdækningsfotografiet viser David siddende rank med højre hånd løftet til gestus foran brystet, venstre knæ peger lige frem, det højre er drejet udefter, ligesom de ret tætsatte fødder er noget udadrettede. Af kronen ses netop så meget, at den kan antages at have svaret til Salomons, ligeledes det smalle hoved med højtløftede øjenbuer, halvlangt hår og langt tilspidsende skæg. Kongen bærer fodsid, okkerfarvet kjortel med blå og hvide foldelinjer samt en i halsen samlet kappe med hermelinsfoer og okkerfarvet, ædelstensbesat bræmme. På benene ses røde hoser og udringede sko.

Da kongen i syd (fig. 14) danner pendant til David, må han antagelig være Salomon, men det lidt laveresiddende skriftbånd er ulæseligt. Derimod fremstår især hovedet (fig. 15) meget velbevaret med ædelstensbesat krone, vidtåbne fjerntskuende øjne og vidnesbyrd om en yderst minutiøs detaljering af rynker, hår mm. Højre hånd holder et slankt, kuglebesat scepter op imod skulderen, mens den nu manglende venstre må have grebet om skriftbåndet; knæene er sat bredt, fødderne næppe erkendelige. Den grønne kjortel bæres under en okkerfarvet kappe med fint palmetmønster og en hvid, ædelstensbesat bræmme.

Af ærkebispehelgenen i nord (fig. 11) er ikke meget mere end grundkonturen i behold. Under mitraen viser afdækningsfotografiet spor af vidtåbne øjne og et kort fuldskæg, indfattet af en hvid glorie. Hænderne holdes samlet foran brystet, støttende en stav, hvis afsluttende knop

anes vel over den højre skulder. Et T-formet ærkebiskoppeligt pallium bæres over en rødbrun kåbe med hvide bræmmer. I akantusborten langs apsidens forkant (fig. 12) er anvendt hele det romanske maleris palet, rækkende fra hvidt over gråt, lys og mørk okker, blåt, grønt, sort og mønjerødt.

Apsisbuens malerier har sluttet sig til de 1940 undersøgte †*kalkmalerier* i *apsiden,* hvis hvælv har haft en fremstilling af *Majestas Domini* med omgivende evangelistsymboler og to gange to sidefigurer, mens apsisvæggen herunder havde en 135 cm høj frise af tronende apostle, fordelt med fem på hver side af det nu blændede vindue. Figurbaggrund og randstriber svarede til apsisbuens, i hvert fald når det gjaldt apostelfrisen og formentlig også i hvælvet. Nedtil afsluttedes apsisudsmykningen af en 54 cm bred bort med ukendt motiv og et 120 cm bredt draperi (vistnok i mønjerødt), mens apsiskanten ledsagedes af en knækbort i blåt, hvidt og grønt.[45]

Af hvælvingens Majestasfigur sås alene hovedtrækkene samt rester af en omgivende, mandelformet glorie (mandorla). Syd herfor var intet bevaret, mens man i nord fremdrog en ret velbevaret Markusløve, sluttende sig tæt til mandorlaens underdel, og yderst det nedre af to stående personer (fig. 12). Løven vendte kroppen bort fra apsidens centrum, de fjedrede vinger var løftet op langs mandorlaen, og det frontale, mankeprydede hoved domineredes af skråtstillede, stirrende øjne og en vid, tandbesat flab (poterne anes fig. 17). Den nærmeststående sidefigur har antagelig været Maria, men fotografiet antyder blot en dragt med bræmmer og måske en venstrehånd hævet mod Majestasfiguren. Yderst viser fotografiet dele af en frontal figur med udadvendte fødder og en fodsid klædning, hvis hvide, lodrette midtbræmme kan have været rest af et ærkebiskoppeligt pallium.

Apsisvæggens apostle var fremstillet siddende på en marmoreret bænk (fig. 16) og havde deres navne anført ovenover på en bort med hvide majuskler. Mens der syd for vinduet kun fandtes et hoved i behold, var nordsidens fem apostle mere eller mindre erkendelige, her beskrevet fra syd. Nærmest vinduet sås »Petrfusj« (fig. 17)

Fig. 17. Apostlene Andreas og Peter, udsnit af †kalkmaleri, o. 1200, på apsisvæggens nordre del (s. 3277). Egmont Lind fot. 1940. – *Aposteldarstellungen, Ausschnitt aus †Wandmalerei an nördlicher Apsiswand. Um 1200.*

med kort, måske let krøllet hår, holdende en stor nøgle op foran højre skulder. Han bar, som vistnok alle de følgende, en okkerfarvet kappe over hvid kjortel. Nord for ham sad »Andreas« (fig. 16, 17) som rækkens bedst bevarede med et ansigt næsten som apsisbuens konger. Han gjorde med venstre hånd en gestus foran brystet, mens den højre løftede en bog i vejret. Fotografierne (især fig. 16) viser endvidere kappen med et elegant svunget og kompliceret foldemønster, der var angivet i rødbrunt; af kjortlen ses de snævre ærmer. Mens de nævnte apostle var frontale, vendte »Filippus« (fig. 16) sig halvt mod Andreas og løftede hånden imod ham med en talende gestus. Ansigtet var øjensynlig smalt med et langt og let svunget, mørkt skæg. Af »[Ba]rtholomeus« afdækkedes ikke meget mere end glorieskiven og visse konturer, mens sidemanden i nord var næsten helt borte, inklusive navnet. På *korvæggene* iagttoges 1940 dele af samme palmetfrise som langs apsidens forkant og dertil »andre velkendte former for romansk

ornamentik«, således lidt af en ubestemmelig bladbort på østvæggen langs apsisbuen (foto i NM). Bedst bevaret fremstod det fundne her, på korets vestvæg og på *triumfvæggen* i skibet, men ingen steder »opfordrende til videre afdækning«.[46] Om alt, hvad disse sonderinger fik frem 1940, tilhørte den samme, ældste udsmykning som i apsiden, er selvsagt uvist. Således kunne ved genrestaureringen 1987 iagttages to malerilag i *korbuen,* idet der under det bevarede, senromanske maleri konstateredes ældre fragmenter.[47]

Program, stil og datering. Den på Johannesåbenbaringen hvilende apsisvision af guddommen over tronende apostle følger et udbredt romansk skema, som inden for amtet kendes fra Læborg (s. 2920), mens der syd for Ribe kan nævnes sidestykker i Hviding og Ballum (DK. SJyll., s. 1139, 1407).[48] Hertil har sluttet sig apsisbuens jødiske konger og ærkebisp(er?), vel nok som repræsentanter for den gamle og den ny pagt.[49] Malerierne hører til de bedste eksempler på en Ribetradition, der bl.a. karakteriseres ved en rhinlandsk inspireret bladornamentik, som kendes fra domkirken (s. 379f.), og som går igen næsten tilsvarende i kirker som Ål (s. 1307f.), Give (Vejle amt) og Vilslev (s. 3130f.).[50] Nært står ikke mindst malerierne i Ål, der har flere tilsvarende hoveder, og som (især før deres restaurering) synes at have udvist en lignende blød og forfinet modellering af ansigter og klædefolder. Andreasfigurens stærkt svungne og »klæbende« foldemønstre (fig. 16) har således visse paralleller i Ål, bl.a. på den eneste †figur, som kendes fotograferet i urestaureret stand.[51] Jævnføres kan også med de endnu dårligere dokumenterede †apostle i Hviding kirkes apside (se akvareller i DK. SJyll., s. 2750f.) og med fynske kalkmalerier fra o. 1200, som de kendes i Sanderum, Sønder Nærå og Fraugde kirker (Odense amt).[52]

2) (Fig. 18), o. 1225-50, en fremstilling af Kains offer i *korbuens* sydside. Han er vist stående med et let svaj i kroppen, venstre hånd er sat i siden og holder en kort stav (mordvåbnet), den højre løfter offerneget i vejret. Ansigtet er tegnet næsten som en karikatur med grove træk, halvlangt pjusket hår og en antydet skægvækst. Han bærer kort, grøn kjortel med okkerfarvede bræmmer under en lys kappe, der er samlet i halsen og falder ned bag armene; fødderne mangler nu. Over Kain er bevaret dele af to små sidestillede felter, det ene (i øst) med en djævel, der modtager offerneget, det andet med resterne af en engel. Øverst anes lidt af kanten fra en topmedaljon, som må have rummet Gud Herren, ligesom der til udsmykningen må have hørt Abels offer som pendant i korbuens nordside.

Malebunden minder om de ældre maleriers,[53] men figurerne er på afvigende vis konturtegnede (i sort) og står her på en grøn bund, der indfattes af afstribninger i hvidt, rødbrunt og lysrødt (mønje). Kainfiguren har endvidere været kantet af en smal rankebort, der anes på afdækningsfotografierne.

Motiv, *stil og datering.* Kains og Abels offer er en udbredt korbuefremstilling i Jyllands romanske kalkmaleri. Det er et sent træk, at Kains dårlige karakter er udpenslet ved en næsten trodsig, skulende holdning og ved den modtagende djævel.[54] Fremstillingen, der har været knyttet til korbuekrucifikset som et gammeltestamentligt, typologisk forbillede (jfr. ndf. og Vilslev, s. 3131), får herved en forstærket sakramental karakter af opfordring til kirkegængerne om at yde deres offer af et rent hjerte.[55] Udsmykningen, der må opfattes som en modernisering eller komplettering af den ældre, forekommer langt mere moderne og gotisk, men behøver ikke derfor at være flere årtier yngre. Nære paralleller til Kainfigurens sikre og stærkt karikerende streg findes i samme engelske håndskriftillustrationer fra 1220'rne, som synes at ligge bag den vel nok til 1230'rne daterede udsmykning i Vilslev (s. 3130f., jfr. s. 3120f.).[56] Malerierne må altså antages at høre hjemme i samme periode og kunstmiljø som Vilslevs, hvilket måske havde været nok så iøjnespringende, hvis mere af udsmykningen havde været i behold. Forskelle kan dog også erkendes, således har Kainfiguren ret lidt af nabokirkens fine dragtmodellering.[57]

3) 1954, Kristi Forklarelse (jfr. fig. 20), malet som alterprydelse i apsiden af Stefan Viggo Pe-

dersen. Farverne er hovedsagelig gule, lysblå og grønne, og maleriet er i syd signeret »SVP 1954«.

†*Kalkmalerier.* 1) Formentlig fra 1600'rne. M. K. Sørensen oplyser 1880-81 om en indskrift, der havde stået at læse over kirkedøren (i våbenhuset?): »Gaar ind ad Herrens Porte med Taksigelse« (S1. 100,4). Nu havde kalkkosten fjernet den. 1868 havde han endvidere kunnet iagttage resterne af en måske sammenhørende inskription på skibets nordvæg. Den var malet med store versaler og havde været omgivet af en malet ramme med mange snirkler og slyngninger: »Sah../31. V. 14 (S1. 31, 14-15)/ ..mange deris/ Fryct trint omkring/..ad..oge offuer och/ betenght.. Liffuet af.. /men.. haabte../..Herre.. / Du est min/ Gud«. De læselige dele synes nærmest at slutte sig til Christian IV.s bibel fra 1647. Da ingen ville restaurere det fundne, blev det tildækket.[42] Dele var øjensynligt atter fremme 1952, da der mellem skibets 2. og 3. vindue sås rester af en dekoration »fra senrenæssancens tid«, bestående af blade og blomster i sort og gråt (indskriftrammen?). 1972 konstateredes højt på skibets nordvæg farvespor med ranker, som også kan have hørt hertil.

2) Fra 1700'rne, formentlig 1768-69, stammede en marmorering af apsiden og af skibets sydøsthjørne omkring prædikestolen, der ses på et fotografi fra 1905 (fig. 41).[58]

Loftsmaleri. Korloftets centrale felt (jfr. s. 3265) rummer et maleri af Dommedag (fig. 19), udført 1768 af Benjamin Richter. Det er malet i olie på træ og viser verdensdommeren med sine vunder, svævende i en strålekrans, der omgives af mørke skyer med fire små basunblæsende engle. Maleriet må høre til den maling af kirken »indentil«, som ifølge kirkebogen blev foretaget 1768 af Benjamin Richter fra Stepping, og som tillige omfattede prædikestolen (med signatur), korbuekrucifiksgruppen og andet inventar (jfr. ndf.), foruden vel nok en kalkmalet †marmorering (se ovf. †kalkmalericr nr. 2). Loftsmaleriet er renset og istandsat 1938.

Glasmalerier. I planerne for genåbning af apsidens lysåbninger 1937 indgik tanker om glasmalerier i dens da formodede tre vinduer. Et forslag udarbejdedes af Carl Trock-Madsen, hvis skitsetegning viser Kristus stående med velsignende gestus mellem to sidefigurer i bøn, »alt holdt i dybe, middelalderlige farvetoner«. 1939

Fig. 18. Kains Offer, kalkmaleri, o. 1225-50 i triumfbuens sydside (s. 3278). NE fot. 1995. – *Opfer Kains, Wandmalerei im südlichen Teil des Triumphbogens. Um 1225-50.*

Fig. 19. Dommedag, loftsmaleri i koret, 1768, udført af Benjamin Richter (s. 3279). NE fot. 1979. – *Jüngstes Gericht, Deckenmalerei im Chor, ausgeführt von Benjamin Richter, 1768.*

ønskedes sidefigurerne ydermere udstyret med insignier for Maria og værnehelgenen S. Nikolaj. Da der 1940 viste sig kun at være ét vindue i apsiden, udførtes Kristusmaleriet hertil og blev indsat 1942.[59] Mosaikruden fandtes 1954 ikke at harmonere med alterkrucifikset og de nytilkomne kalkmalerier i apsiden, hvorfor den året efter blev fjernet. Nu i materialrummets vestvindue.

INVENTAR

Oversigt. Jævngammel med kirkebygningen er alene den interessante sandstensdøbefont (med blykedel), et sjældent importarbejde fra stenbruddene ved Bentheim, hvorpå 1928 skal være konstateret hele 20 lag gammel bemaling. Af en korbuekrucifiksgruppe er sidefigurerne fra o. 1225-50, mens selve krucifikset må henføres til 1300'rne (korset nygjort 1768). Stolestaderne, i egnens ungrenæssancestil, er i deres kerne fra o. 1580, mens en klokke, ligeledes med gammeldags, gotiske træk, ifølge indskrift er støbt 1599 af Melchior Lucas i Husum. Den lidt senere renæssance repræsenteres af et nederlandsk dåbsfad med årstal »1623«, af alterstagerne fra 1642 og af den monumentale prædikestol, der bærer årstal »1657« og en formodet snedkersignatur »ANR«. En messehagel er dateret 1688, mens en fontehimmel fra 1695 først er kommet til kirken 1843 (fra Hygum kirke).

Fra 1700'rne stammer altersølvet, som skyldes Hendrich Bötticker i Ribe (1707-39), og den tidligere altertavle, der er udført 1769 som kopi efter Nicodemus Tessins alter i Vor Frelsers Kirke på Christianshavn. Videre må et sæt alterstager af træ dateres til tiden 1750-1800, mens kirken i ny tid har mistet et †pulpitur fra 1761 og en †klokke, der var støbt 1791 af Johan Nicolaus Bieber i Hamborg.

Farvesætning og istandsættelser. Rummets fremtræden skyldes i det væsentlige lokale arbejder *1925-28* og en efterfølgende, meget langstrakt *istandsættelse 1932-54,* hvorved alteret som prydelse fik en bronzestøbt kopi af Herlufsholmkrucifikset på baggrund af Stefan Viggo Pedersens apsisudsmykning. På hovedstykker som prædikestolen, fontehimlen og altertavlen fra 1769 (siden 1942 opsat i kirkens vestende) ses en broget bemaling, påført 1925-26 af kunstmalerinden Johanne Juul Brask, der var veninde af den daværende præstefrue. På tavlen har hun fået aftaget det oprindelige maleri, Getsemane, udført af den i sognet fødte Anders Nielsen Windfeldt, til fordel for en ny Golgatascene i stærke farver. Resultaterne af arbejderne 1925-26 er ved den efterfølgende

istandsættelse søgt mildnet, idet man 1938-39 lod det aftagne altermaleri fra 1769 konservere, ligesom man da restaurerede dele af træinventaret, der var gået mere eller mindre fri af fru Juul Brasks pensel. Det gjaldt prædikestolsdøren, der har bibeholdt staffering og malerier fra 1768 af Benjamin Richter (udsparet signatur på prædikestolen), og krucifiksgruppen, som fremtræder med samme malers staffering og evangelistmalerier i korsendefelterne. Ved istandsættelsen 1932-54 er i øvrigt foretaget en delvis fornyelse af stolestaderne, hvis bemaling i gråtoner med lysblå lister senest er afstemt 1990 efter orgelfornyelse. 1979 er foretaget en snedkermæssig istandsættelse af fontehimlen og prædikestolen, mens den gamle altertavle afventer istandsættelse.

Langt ind i 16-1700'rne har kirkerummet bibeholdt sit middelalderpræg med gotisk †høj altertavle og †lektorium i form af et trægalleri med udskårne »helgener« foran triumfvæggen. Lektoriet kan ikke have bevaret sin gamle form af pulpitur efter prædikestolsopsætningen 1657, idet man vel senest ved denne lejlighed har reduceret arrangementet til den udskårne †brystning, opsat øverst på triumfvæggen. Prædikestolen synes under svenskekrigen at have stået ufærdig (jfr. s. 910), idet den åbenbart først blev stafferet 1667, måske af Villem Stensen i Ribe (udsparet signatur). Om en større *istandsættelse 1768-69* vidner en indførsel i sognets kirkebog, ifølge hvilken kirken 1768 maledes »indentil« af Benjamin Richter i Stepping, mens den året efter opsatte altertavle blev malet af Anders Nielsen Windfeldt, barnefødt i sognet. Arbejderne 1768-69 omfattede foruden inventaret i det mindste ét loftsmaleri (fig. 19) og dertil øjensynlig en kalkmalet †marmorering (jfr. ovf.) som baggrund for den ny, københavnske altertavle og for prædikestolen, der blev udbygget med bl.a. nævnte opgangsdør. Som det synes at ligge i kirkebogsoplysningen, har Windfeldts rolle snarest været begrænset til alteret, så meget mere som i hvert fald loftets og krucifiksets malerier bærer præg af Richters stivere malemåde og hårdere konturering.

Hvis †lektoriebrystningen ikke blev fjernet 1768-69, må den være kasseret ved arbejder o. 1835 og 1843, da man udskiftede det meste af stoleværket, anskaffede fontehimlen og malede i kirken. Endelig foretoges i forbindelse med anskaffelse af †orgel 1915 en nymaling af stoleværket og af det daværende †pulpitur.

Alterbordet er fra 1947, muret og pudset, dækket af et samtidigt *alterpanel,* 145×79 cm, 103 cm højt. Panelet (jfr. fig. 20) er i forenklet ungrenæssancestil, forsiden i fem fag, siderne i to, med frisefyldinger over høj fyldinger, alt i blank eg. †*Alterborde.* 1) Middelalderligt, et »gammelt

Fig. 20. Alterparti med alterkrucifiks fra 1947 (s. 3281f.) på baggrund af apsidens kalkmaleri, Kristi Forklarelse, udført 1954 af Stefan Viggo Pedersen (s. 3278). NE fot. 1985 – *Altar mit Kruzifix von 1947 vor einer im Jahre 1954 von Stefan Viggo Pedersen ausgeführten Wandmalerei, Verklärung Christi, in der Apsis.*

stenbord«, hvori der ved en reparation 1835 fandtes et *relikvie* i form af en lille †*blyæske.* Den rummede et beskedent benstykke, »som af en finger, – men uden nogen skrift ved«. Helms, der 1854 havde fået dette oplyst af den daværende degn, ville 1873 vide, at det fundne atter var blevet indmuret i alterbordet. 2) Det alterbord, der eksisterede i 1800'rnes senere del, synes dog dårligt at have kunnet være ældre end 1835, idet indretningsplanen 1884 viser en opbygning af meget beskeden dybde, ca. 230×60 cm, med afrundede hjørner fortil (fig. 8a, jfr. fig. 41). †*Alterklæder.* Endnu 1905 tjente et klæde med årstal »173. (?)« under Christian VI.s monogram, hvoraf dele kan anes på et interiørfotografi (fig. 41). Blonder og andre dele synes at være udskiftet 1893.[17] Også o. 1835 skal et alterklæde være anskaffet,[60] mens et snart efter 1905

Fig. 21. Tidligere altertavle, 1769, udført efter forbillede af Nicodemus Tessin i Vor Frelsers kirke på Christianshavn (s. 3283). Malet Golgatascene 1925-26 ved Johanne Juul Brask. NE fot. 1985. – *Ehemaliges Altar, 1769, geschaffen nach dem Vorbild des Altars von Nicodemus Tessin in Vor Frelsers Kirche auf Christianshavn in Kopenhagen. Kreuzigungsgemälde von Johanne Juul Brask ausgeführt, 1925-26.*

erhvervet, nyt klæde med guldkors ses på et fotografi fra 1936 (i NM).

Som *alterprydelse* (fig. 20) tjener siden 1947 et alterkrucifiks med en bronzestøbt og forgyldt kopi af Herlufsholmfiguren, 72 cm høj, der skyldes William Larsen og er støbt af Lauritz Rasmussen, København. Det tilhørende kors, i blank eg, er ganske enkelt og hæver sig over et lavt retabelbræt. Krucifikset, som nu ses på baggrund af Stefan Viggo Pedersens kalkmalede apsisudsmykning fra 1954, var de første år kombineret med en glasmosaikrude af Carl Trock Madsen i vinduet bagved (jfr. ovf.).

Den tidligere *altertavle* (fig. 21) fra 1769 er udført efter forbillede af Nicodemus Tessins alter i Vor Frelsers kirke på Christianshavn (jfr. DK. Kbh. By, s. 504f.), dog med en malet Getsemanefremstilling ved den lokale Anders Nielsen Windfeldt, som siden har måttet vige for en Golgatascene, udført af Johanne Juul Brask 1925-26.

Tavlen har form af en søjlefacade med brudt segmentgavl, som åbner sig for det malede panorama, foroven videreført på en skærmagtig øvre afslutning med bølgekant. Arkitekturen, som savner forbilledets krumning, er symmetrisk med brede plinte bærende de to gange to korintiske frisøjler, hvorimellem står to dydefigurer, Fromhed (til højre, fig. 22) og Retfærd (henvisende til Christian V.s valgsprog) i en væsentlig sindigere udgave end Tessins. Højre gavlstykke rummer Caroline Mathildes kronede monogram, mens Christian VII.s nu mangler som pendant i den anden side (jfr. fig. 23).[61]

Den malede Golgatascene, med musicerende engle i skyerne ovenover, domineres af en klar blå farve og præges i øvrigt af grønt, rødt og lilla. Maleriet, med næsten ulæselig signatur,[62] er udført i olie på lærredsbund, som er klæbet på træpanelet. Træværket i øvrigt har sammenhørende bemaling i brunt, gråt, rødt, grønt og forgyldning med årstallet »1926« anført yderst på den ene plint.

Af Winfcldts oprindelige staffering er kun indskrifterne i behold, malet med forgyldt fraktur på sort bund. På den venstre plint læses: »Uden Blods udgydelse skeer ike forladelse.

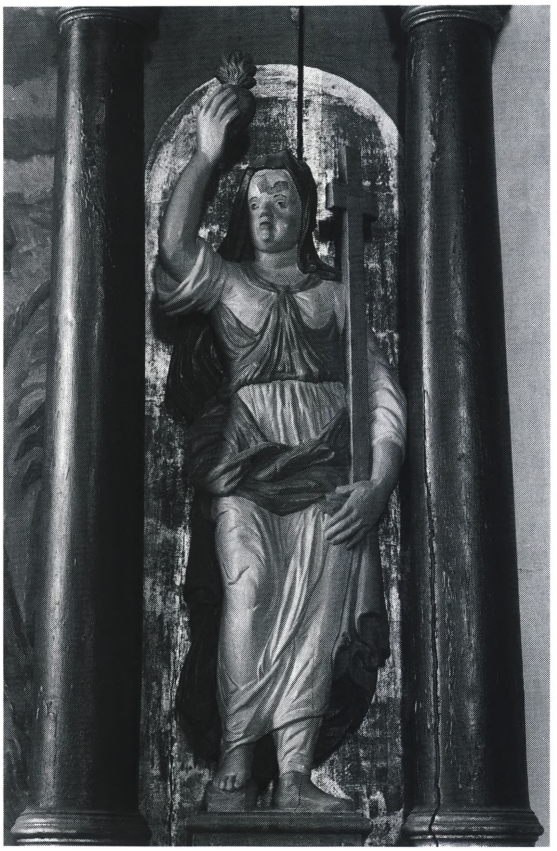

Fig. 22. Dydefigur, Fromhed, udsnit af tidligere altertavle 1769 (s. 3283, jfr. fig. 21). NE fot. 1985. – *Tugendfigur, Frömmigkeit, Ausschnitt aus ehemaligem Altar 1769.*

Ebr. 9 v. 22«, på den venstre: »Saa Elskede Gud Verden, at han haver givet sin Søn den eenbaarne. Joh. 3 v. 16«. Mens disse skriftsteder knytter an til de to ovenfor stående dydefigurer og gør dem til repræsentanter for henholdsvis den gamle og den nye pagt, har en indskrift imellem dem knyttet sig til den oprindelige, malede Getsemanescene: »See, O Siel, hvor Almagt ryster under afmagts blodig sved, som for dine synder rinder strømme viis paa Jesu need. Lad dog sådant siun dig røre til u-rørlig kiærlighed. Hvilken nød og død ey rokker, men gaaer ind i Hærlighed«.

Af Anders Nielsen Winfeldts oprindelige Getsemanemaleri, malet på lærred, er bevaret den 1925 aftrukne hovedscene (fig. 24), 147×76 cm, som har udfyldt hele midtpartiet til vel oppe mellem gavlene. Jesus, med rød kappe, knæler

Fig. 23-24. Tidligere altertavle, 1769. 23. Altertavlen med Anders Nielsen Winfeldts oprindelige maleri (s. 3284). 24. Getsemane, Anders Nielsen Winfeldts oprindelige hovedscene, nu aftrukket (s. 3283). Fot. o. 1910 i NM og NE 1985. – *Ehemaliger Altar, 1769. 23. Bildaufnahme, um 1910, mit dem ursprünglichen Gemälde Anders Nielsen Winfeldts. 24. Ölbergsszene, jetzt abgezogen.*

bevæget i bøn, støttet af en engel, der løfter sin venstre hånd mod kalken, som holdes frem af en ud af skyen svævende engel med flagrende blå kappe. Herover boltrer putti sig i skyerne og i lyset fra en stråleglorie, som har befundet sig lige over to centrale putti, der peger op mod lysvældet, og som afslutter det aftrukne billedfelt foroven. Før 1925 dækkedes hele skærmen over stråleglorien af skyer og putti (fig. 23). Bortset fra lidt malet forgrund har Winfeldt nøje fulgt Tessins skulpterede Getsemanescene i København, der igen går tilbage til et maleri af Charles Le Brun gennem stik af Gilles Rousselet. Selve alterformen er i sidste ende inspireret af Berninis alter i SS. Domenico e Sisto i Rom og hans pavelige *Cathedra* i Peterskirken.[63]

Tavlen tilkom som en frivillig gave fra sognemændene,[15] og om maleren fortæller et notat i kirkebogen: »Anno 1769 blev Fardrup Kirke prydet med en nye Alter Tauvle, som er malet af Mons. Andreas Nielsen Windfeldt. Barnefød i Farderup Sogn«.[36] Ifølge lokal overlevering skal han have malet på den i syv måneder og anstrengt sig således dermed, at det udtømte hans livskræfter, så han døde straks efter, at den var færdig.[64] Han har endvidere malet og signeret to udmærkede, illusionistiske altertavler, den ene fra Torstrup kirke (1757), den anden i Tistrup kirke 1764 (s. 1426, 1503).[65] Maleriet i sin gamle udstrækning kendes nu kun gennem ældre interiørfotografier (jfr. fig. 23, 41), der vel tillige viser træværkets oprindelige bemaling (eventuelt

noget opmalet 1843). Rammeværk og lister stod hovedsagelig i hvidt, ligeledes dydefigurerne, der vel herved har skullet illudere som forbilledets marmor. 1925-26 blev det bevarede hovedstykke af Windfeldts maleri aftrukket og som lærredsmaleri ophængt i profilramme på kirkens sydvæg, mens selve tavlen fik sin nuværende fremtræden med nyt Golgatamaleri og brogede farver. 1938-39 blev det gamle maleri udbedret, konserveret og opsat på nyt lærred, og altertavlen er efter nedtagning 1942 opsat vestligst på skibets nordvæg.[66] En istandsættelse har længe været planlagt.

†*Altertavle.* Frem til 1769 tjente øjensynlig en middelalderlig tavle, eftersom præsten 1766 noterede, at altertavlen sås at være fra før reformationen.[28]

Altersølvet (fig. 27-28) er formentlig fra 1730'rne, udført af Hendrich Bötticker i Ribe (1707-39). Kalken (fig. 27) har sekstunget, stejlt opdrevet fod, sekssidede skaftled og en knop, hvis seks tunger har graveret rudemønster, mens der på de mellemfaldende rudebosser læses versalerne: »Hiesvs«; bægerets rand er let

Fig. 25. Alterstager, formentlig o. 1750-1800, af træ (s. 3286). NE fot. 1985. – *Altar-Leuchterpaar aus Holz, vermutlich um 1750-1800.*

Fig. 26. Messehagel, 1688, skænket af Anna Hanses (s. 3286). NE fot. 1985. – *Meßgewand, 1688, gestiftet von Anna Hauses.*

udsvajet. På fodpladen ses guldsmedens gentagne stempel (Bøje 1982, nr. 6787). Den tilhørende disk (fig. 28), tvm. 10 cm, har på fanen graveret cirkelkors og (modstående) cirkelindskrevet Jesumonogram. Sættet, der kan tænkes anskaffet samtidig med et †alterklæde fra 1730'rne (jfr. ovf.), har nære sidestykker i bl.a. Føvling (1716), Kalvslund (1724) og Skærbæk (1713).[67] 1886 blev bægeret loddet, og atter 1894 måtte kalken repareres.[17]

To nyere *oblatæsker,* den ene stemplet »KCH« og med Københavnsmærke 1942, den anden af pletsølv, har afløst en †*oblatæske* af sort porcelæn med guldkors, der var anskaffet 1868.[16] En nyere *alterkande* af pletsølv, 27 cm høj, mærket

Fig. 27. Alterkalk, formentlig 1730'rne, udført af Hendrich Bötticker i Ribe (s. 3285). NE fot. 1985. – *Kelch, geschaffen von Hendrich Bötticker in Ribe, vermutlich aus den 1730er Jahren.*

ATLA, har tilsvarende afløst en †*alterkande* af porcelæn fra 1868 (jfr. fig. 41).[41]

Sygesæt, anskaffet 1993-94. Et ældre †*sygesæt* indkøbtes 1869.[41]

Alterstager. 1) (Fig. 29), 1642, 42 cm høje, nært beslægtet med stagerne i Varde S. Jacobi kirke og i Vamdrup fra 1640 (s. 900, 2657). Skaftet er balusterformet, foden forsynet med to vulstled, lyseskålen med ét samt en bred krave. På foden er graveret »NS 1642« med ret ubehjælpsom hånd (N'et spejlvendt). 2) (Fig. 25), vel fra o. 1750-1800, af blødt træ, drejede, foden med blyforing. Nu på kirkeloftet. Lignende stager kendes bl.a. fra Hunderup kirke (s. 3179). En *syvstage* er nyere, 48 cm høj. 1833-44 anskaffedes et sæt lakerede †*alterlamper* til olie; 1853 måtte de nylakeres af degnen.[15]

Messehagel (fig. 26), »1688«, skænket af »Anna Hanses«, kun broderierne er originale, nu på rødt, nyere fløjl. Over giverens navn med årstallet, broderet i gyldne versaler, er i tykt broderi fremstillet en Golgatascene, hvis figurer er ca. 40 cm høje. Jesus hænger på et højt kors med bladender, »Inri«-bånd, og blod løbende ned mod stammens fod, hvor Adams hovedskal hviler. Nedenfor står Maria og Johannes i bevægede positurer, hun med hænderne knuget over brystet, han med sine samlet foran kroppen. Farverne er blegnede, guldtråd er kun brugt til mindre partier, således tornekronen; karnation og glorier fremtræder i sølv, korstræet nu sortgråt, sørgefigurerne i falmet grønt, blåt og gult. Haglen er i ny tid gjort vendbar med hvidt lærred og gyldent rygkors.

Alterskranke, 1943, halvcirkulær, med stivere af sortmalet smedejern samt skammel og håndliste i blank, ferniseret eg. Den ældre †*alterskranke,* der skal være opsat 1843,[60] dannede en beskeden bue foran apsiden og var forsynet med enkle, drejede balustre og en læderbetrukket skammel (jfr. fig. 8a, 41). Udsat 1942 som dårlig og uskøn.[59]

Fig. 28. Alterdisk, formentlig 1730'rne, udført af Hendrich Bötticker i Ribe (s. 3285). NE fot. 1985. – *Patene, geschaffen von Hendrich Bötticker in Ribe, vermutlich aus den 1730er Jahren.*

Fig. 29. Alterstager, 1642, med initialerne »NS« (s. 3286). NE fot. 1985. – *Altar-Leuchterpaar, mit den Initialen »NS«, 1642.*

Døbefont (fig. 32), o. 1200, af gulgrå sandsten, importeret færdig fra stenbruddene i Bentheim (Mackeprang: Døbefonte, s. 23, 367). Den er 88 cm høj, foden cirkulær med cylindrisk skaft og en kraftig vulst ved overgangen til den cylindriske kumme, tvm. 79 cm. Dens side smykkes midtpå af en omløbende bølgeranke med vinløv og druer, der kantes af tovstave (den øvre dobbelt), mens der langs underkanten løber en bort af fordybede buefelter. Kummens fordybning rummer en 36 cm dyb blykedel, tvm. 65 cm, der har rette, let skrånende sider og en svagt konkav bund. Kedlens let udbøjede rand passer ind i en tilhørende fals i stenranden. Fonten har beskedne spor af sort og lysrød farve samt kalk.

Fonten er både i materiale og former et typisk arbejde fra Bentheim, der ligger tæt på den hollandske grænse. Fontene herfra kendes i et stort område omkring produktionsstedet og mere spredt i Westfalen, Rhinlandet, Holland og Østfrisland med udløbere op i Nordfrisland og Vestslesvig, hvor Farupfonten er den allernordligste.[68] Sidestykker kan nævnes i Keitum på Sild og i Hviding, hvor kummen er tilsvarende foret med en blykedel (DK. Sjyll. s. 1144).[69] Fonten stod 1885 i korets nordvesthjørne (jfr. fig. 8a), hvor et fotografi 1905 viser den med dåbsfad og himmel (fig. 31). Stenens overflade fremstod da delvis blottet, men man aner på billedet en »overgroende skimmel«, som foranledigedes fjernet 1928, da maler Laurids Nielsen fra Ribe tilbragte tre dage med at skrubbe fonten i lud og sæbevand. Ud for kirkeprotokollens oplysning herom er i parentes tilføjet: »var maling! ca 20 lag«.[16] De bevarede farvespor synes altså at være rester af en bemalingshistorie, der har omfattet århundreder og vel går tilbage til romansk tid.[70] Siden 1926 opsat i skibets nordøsthjørne.

Dåbsfad (fig. 30), 1623, nederlandsk, med opdrevet reliefmedaljon af Syndefaldet, tvm. 66 cm, hvoraf de 12 udgøres af en rand fra 1882. Det stærkt udpudsede motiv omfattes af tovstav, snoet vinranke og versalindskriften: »Hadt Adam gedaen Godts Woort wyssoo waer hy gebleven int Paradys. Anno 1623 (havde Adam agtet på Guds ord var han forblevet i paradis. År 1623)«. Fanen smykkes af to stemplede ornamentbånd med mandelformede bukler. Et nærtbeslægtet fad med samme motiv findes i Sønderho kirke (s. 2167), mens lignende nederlandske fade kan nævnes i Folding, Gørding og Vejrup (s. 2861, 2984, 3016). Fadet er anskaffet 1868[41] og istandsat med udvidet rand 1882.[17] Et †*dåbsfad* med håndklæde indkøbtes 1828-29.[15]

Fig. 30. Dåbsfad, 1623, nederlandsk (s. 3288). NE fot. 1985. – *Taufschale, niederländische Arbeit, 1623.*

Fig. 31. Døbefont, o. 1200 (s. 3287), med fontehimmel 1695 (s. 3288) og korbuekrucifiksets sidefigurer fra o. 1225-50 (s. 3292). Hude fot. 1905. – *Bildaufnahme 1905 von Taufe um 1200, Taufdeckel 1695 sowie von Nebenfiguren einer Triumphkreuzgruppe um 1225-50.*

Dåbskanden er af messing, 35 cm høj, med påskriften: »Til Farup Kirke fra de Unge 1928-30«.

Fontehimmel (fig. 55), 1695, af eg og blødt træ, erhvervet til kirken 1843 fra Hygum kirke (jfr. DK. Sjyll. s. 752).[71] Den ottesidede himmel med englehoveder på frisehjørnerne (det ene fornyet) har bruskede bøjler i form af kvindehermer, der foroven samles i et profileret bæreled med kronende vindrueklase. Over en tungekant markeres arkitraven af flammelister, og den profilerede gesims bærer drejede hjørnespir, som flankerer fyldige akantustopstykker. De tre rummer Christian V.s kronede monogram, flankeret af versalerne »Anno/ 1695«, mens fire andre midt i har masker og englehoveder. Det ottende er fra 1926 med det malede årstal i medaljon, opsat i stedet for et gammelt *topstykke med maske, der nu er i Den antikvariske Samling i Ribe.[72] Himlens loft har omkring medaljon med Helligåndsdue en flammet strålekrans og yderst en kantbort med akantusløv, alt på prikket bund. Ophængets jernstang med kugler er efter at have henligget på loftet genopsat 1979, da himlen blev sænket noget (jfr. fig. 31) og fru Juul Brasks brogede bemaling fra 1926 søgtes let afstemt. Frisens udsparede indskrift kan gå tilbage til den oprindelige staffering men må i nuværende form være fra 1843: »Hvo som troer og bliver døbt skal blive salig, men hvo som ikke Troer, skal blifve fordømt (Mark. 16,16). Ren(ovata 1843)«. Det afsluttende »renoveret 1843« henviser til en restaurering af himlen i forbindelse med dens anskaffelse. Formentlig har der for malingens vedkommende alene været tale om en let oppudsning, da et fotografi fra 1905 synes at vise himlen med staffering fra 16-1700'rne (fig. 31). Det samme ældre indtryk gør farverne på det i Ribe opbevarede topstykke (rødt, grønt, karnation og forgyldning), der ikke som himlen i øvrigt har været udsat for nymaling 1926.

En *korbuekrucifiksgruppe* (fig. 33) består af dele fra forskellig tid, idet Kristusfiguren fra o. 1325-1400 har korstræ fra 1768 og to sidefigurer fra o. 1225-50, der er bibeholdt fra et ældre krucifiksarrangement. Bemalingen fra 1768 er afdækket og suppleret ved en restaurering 1938, dog ikke korsendernes evangelistmalerier, der må skyldes Benjamin Richter, og som aldrig har været overmalede.

Kristusfiguren, 163 cm høj, hænger i kun let skrånende, udstrakte arme, hovedet er svagt hældet og drejet mod højre skulder, kroppen lodret, knæene en smule bøjede og underbenene krydsede med højre fod lagt over den venstre. Fra den snoede tornekrone falder håret glat ned

Fig. 32. Døbefont, o. 1200, af sandsten, importeret fra Bentheim (s. 3287). NE fot. 1985. – *Sandsteintaufe, um 1200. Import aus Bentheim.*

bag skuldrene, ansigtet er asketisk med hvælvede øjne, skarpkantet næse og et kort, kløftet fuldskæg. Kroppen er skematisk modelleret med spydsår i højre side, det knælange lændeklæde krøllet i ejendommeligt knækkende folder og forsynet med en hængesnip ved hver hofte. Skinnebenene er skarpryggede og de udaddrejede fødder misdannede over naglegabet. De ret spinkle arme har udstrakte hænder med fingre, der er delvis fornyede 1938; figurens bagside er glat uden nogen huling. *Korstræet,* 265×160 cm, er af fyr, ganske enkelt med pålagte kvadratiske endefelter, som er forsynet med en spinkel rundstavsramme.

Sidefigurerne (fig. 34), der har mistet det meste af fodstykkerne og nu måler 89-90 cm, indtager begge sørgepositurer let vendt mod den korsfæstede. Maria, med hænderne knuget for brystet, har en antydning af bevægelse igennem den slanke skikkelse og hælder hovedet mod venstre

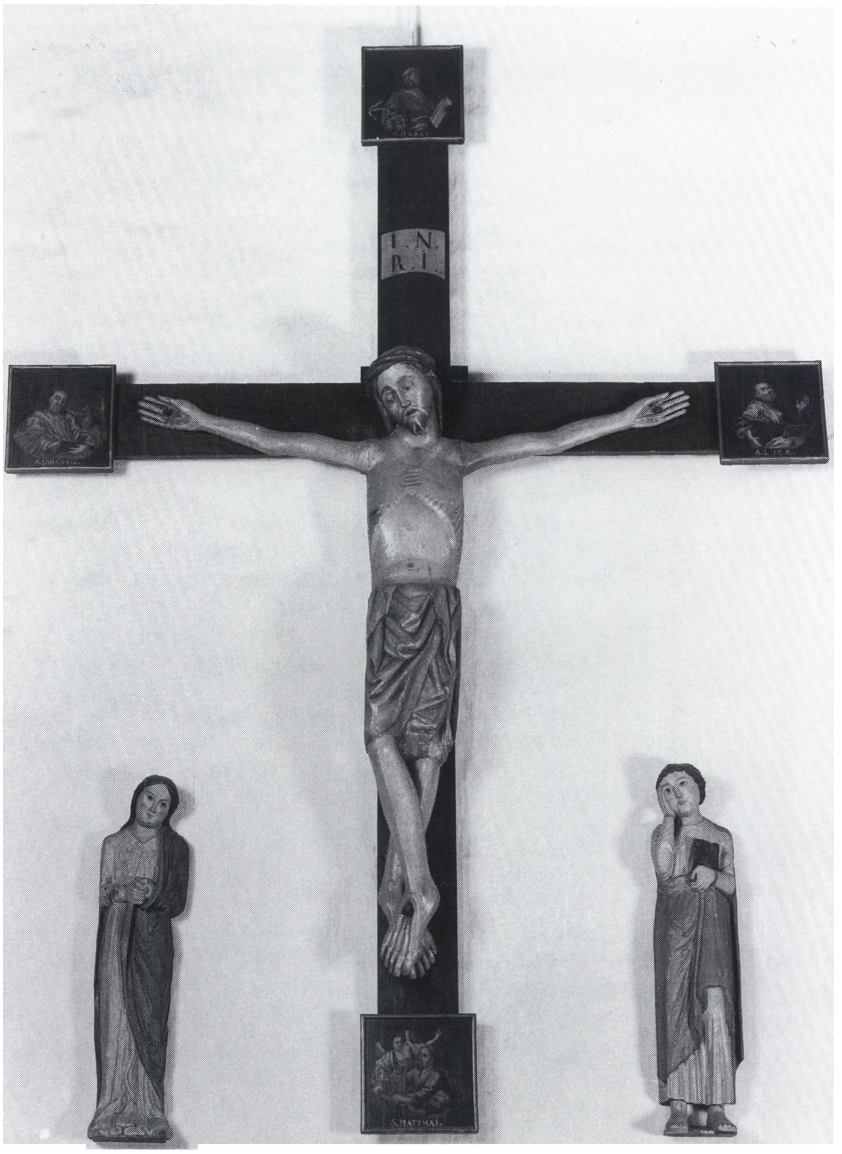

Fig. 33. Korbuekrucifiksgruppe (s. 3288). Kristusfiguren fra o. 1325-1400, sidefigurerne ældre, fra o. 1225-50, korset fornyet 1768 med malerier af Benjamin Richter. Gruppen må i middelalderen have haft plads på et †lektorium (s. 3292). NE fot. 1985. – *Triumphkreuzgruppe. Corpus um 1325-1400, Nebenfiguren älteren Datums, um 1225-50, Kreuzbrett erneuert 1768 mit Gemälden von Benjamin Richter. Im Mittelalter wahrscheinlich auf einem †Lettner aufgestellt.*

skulder. Det ret fyldige, midtdelte hår dækker ørerne og danner tynde, bagudfaldende lokker ned i nakken. Issen fremtræder glat, måske fordi den har skullet skjules af en nu manglende metalkrone.[73] Det fine ansigt har skarpt fremstående bryn, hvis bue fortsætter i en lige næse uden fløje eller bor. De store øjne er spidsovalt modellerede, munden vemodig med adskilte læber, hagen afrundet. En fodsid kappe ligger fra venstre skulder stramt ned om underarmen og op bag hænderne, hvorfra en buet søm forløber ned foran venstrebenet. I højre side kommer kappen kun til syne under albuen og lader en fodsid, langærmet kjole med spids halsudskæring fri i hele sin længde. Kappen danner fine trækmønstre med delvis modløbende v-folder,

og kjolens tynde stof ligger næsten klæbende mod højre lår og former bugtende, dobbelte folderør over de svagt udadrettede sko (venstre skospids afbrudt).

Johannes (fig. 34, 35) sænker hovedet let mod den korsfæstede, men står ellers frontalt med venstre knæ bøjet en smule frem og de bare, parallelle fødder hvilende på fodstykkets rester. Højre hånd er ført åben mod kinden, venstre holder en bog op for brystet. Det korte hår, med tonsur, er kanneleret og danner fyldige krøller, der dækker ørerne. Ansigtet er rundt med øjne som Marias, næsen lille (med fløje og bor), munden lige med fyldig underlæbe. Kappen, der i venstre side hænger ned bag armen, er fra

Fig. 34. Maria og Johannes sørgende, sidefigurer, o. 1225-50, hørende til korbuekrucifiksgruppe (s. 3288f., jfr. fig. 33, 35). NE fot. 1985. – *Maria und Johannes, Nebenfiguren, um 1225-50, zu einer Triumphkreuzgruppe gehörend.*

Fig. 35. Johannes, udsnit af sidefigur, o. 1225-50, fra krucifiksgruppe (s. 3291, jfr. fig. 34). NE fot. 1985. – *Johannes, Ausschnitt aus Nebenfigur, um 1225-50, einer Triumphkreuzgruppe.*

højre ført i en vulst ind om livet og sat i klemme bag venstrearmen. Herunder falder kappen med bølgesømme om det fremsatte knæ, hvorunder den langærmede kjortel kommer til syne med enkle hængefolder og en vandret søm over fødderne. Tæerne mangler spidserne og er til dels opskårne, mens fodstykkets rester har fornyelse i fyr.

Figurernes isser savner nedboring, og deres bagsidehulinger er skjult bag formskårne krydsfinerplader fra 1938. To dyvler bagtil i Johannesfigurens fodstykke må tolkes som vidnesbyrd om, at der oprindelig har hørt †rygbrædt (dorsale) til sidefigurerne.[74]

Korsets endefelter har evangelistmalerier fra Benjamin Richters oppudsning i kirken 1768 og gruppen i øvrigt en dertil hørende staffering, der er afdækket og suppleret 1938. Karnationen er bleg med lidt blodstænk ved vunderne og

Fig. 36. Mattæus, maleri af Benjamin Richter, 1768, på korbuekrucifiksets nedre endefelt (s. 3292). NE fot. 1985. – *Evangelistengemälde, Matthäus, von Benjamin Richter, 1768, in der unteren Endscheibe vom Brettkreuz der Triumphkreuzgruppe.*

kindrødt på sidefigurerne. Lændeklædet er gråt med rødt i folderne, sørgefigurernes kapper grønblå med lysrødt foer og deres underklædninger perlegrå. Korset fremtræder brunt med Inri-bånd og evangelisterne malet som brystbilleder i mørke toner, alle med symbolvæsen og påmalet navn i forgyldte versaler. Nederst ses »S. Matthæi« (fig. 36), seende op på en mod det høje pegende engel. Ud for den korsfæstedes højre hånd er »S. Iohannis« vist skrivende med ørnen ved sin venstre skulder – modsat »S. Lucæ«, der har taget bogen under højre arm og slår bevæget ud med den venstre, mens en nysgerrig okse kigger ind fra højre. Endelig viser topfeltet »S. Marci«, bevæget, med venstrehånd støttende den åbne bog, mens den højre hviler lidt umotiveret på det meste af et englehoved foran ham. Ældre staffering er konstateret på Johannesfiguren, der har middelalderlig kridtgrund med lidt blåt (azurit) på kappeforet.

Den korbuekrucifiksgruppe, hvortil de to sidefigurer oprindelig hørte, kan være opsat samtidig med udførelsen af den kalkmalede korbueudsmykning, hvis offermotiv (fig. 18) har knyttet sig til korbuekrucifikset (s. 3278).

Samme engelske impulser, som synes erkendelige i malerierne, gør sig muligvis gældende i sidefigurerne, således i den slanke og naturligt bevægede Mariafigur.[75] Såfremt nedenstående †lektorium gik tilbage til 1200'rne, må krucifiksgruppen allerede da have indgået centralt i dets brystning foran triumfvæggen, men arrangementet kan også tænkes etableret senere i middelalderen, eventuelt i forbindelse med anskaffelsen af et nyt (og vel større) krucifiks, hvortil den nuværende Kristusfigur fra 1300'rne har hørt (se s. 3292f. og ndf.). Krucifiksgruppen kan have haft plads i forbindelse med †lektoriets brystning endnu 1768, da det nuværende kors udførtes tillige med Richters staffering. Men ved denne lejlighed eller senest ved arbejder i kirken o. 1835 og 1843 blev krucifikset opsat på skibets nordvæg. Sidefigurerne må være henlagt på loftet, idet Thorvald Bindesbøll 1884 kunne fremdrage dem fra våbenhusloftet.[26]

Fotografier (i NM) viser 1905 krucifikset mørkt opmalet samt sidefigurerne i en fri opstilling til lejligheden, øjensynligt endnu med Richters klædelige farver (fig. 31). De to figurer var da forsynet med nyere fodstykker og stod normalt i våbenhuset, hvor de nævnes 1912 som et par værdiløse træfigurer. Mens krucifikset gik fri af fru Juul Brasks pensel 1926, blev Maria og Johannes kunstfuldt nymalede, Maria med et flot svunget overskæg! (foto i NM). Efter restaureringen 1938, der har givet gruppen sin nuværende fremtræden, blev den i første omgang opsat på en bjælke i korbuen (fig. 4).[76] Her mente man imidlertid 1954, at den tog udsynet til Stefan Viggo Pedersens nye, kalkmalede alterbillede, hvorfor gruppen fik sin nuværende plads på skibets nordvæg.

†*Lektorium,* o. 1250-1500, brystningen nævnt 1880-81 som »et trægalleri med udskårne og til dels forgyldte helgenbilleder«, der forhen havde været »tværs over kordøren« (korbuen), men som nu var borte.[77] Der må have været tale om et lektorium som kendt især fra Hyrup og Nørre Haksted kirker ved Flensborg, hvor brystningerne med deres udskårne relieffer efter reformationen blev bibeholdt, opsat øverst under loftet på triumfvæggen.[78] Som her kan ar-

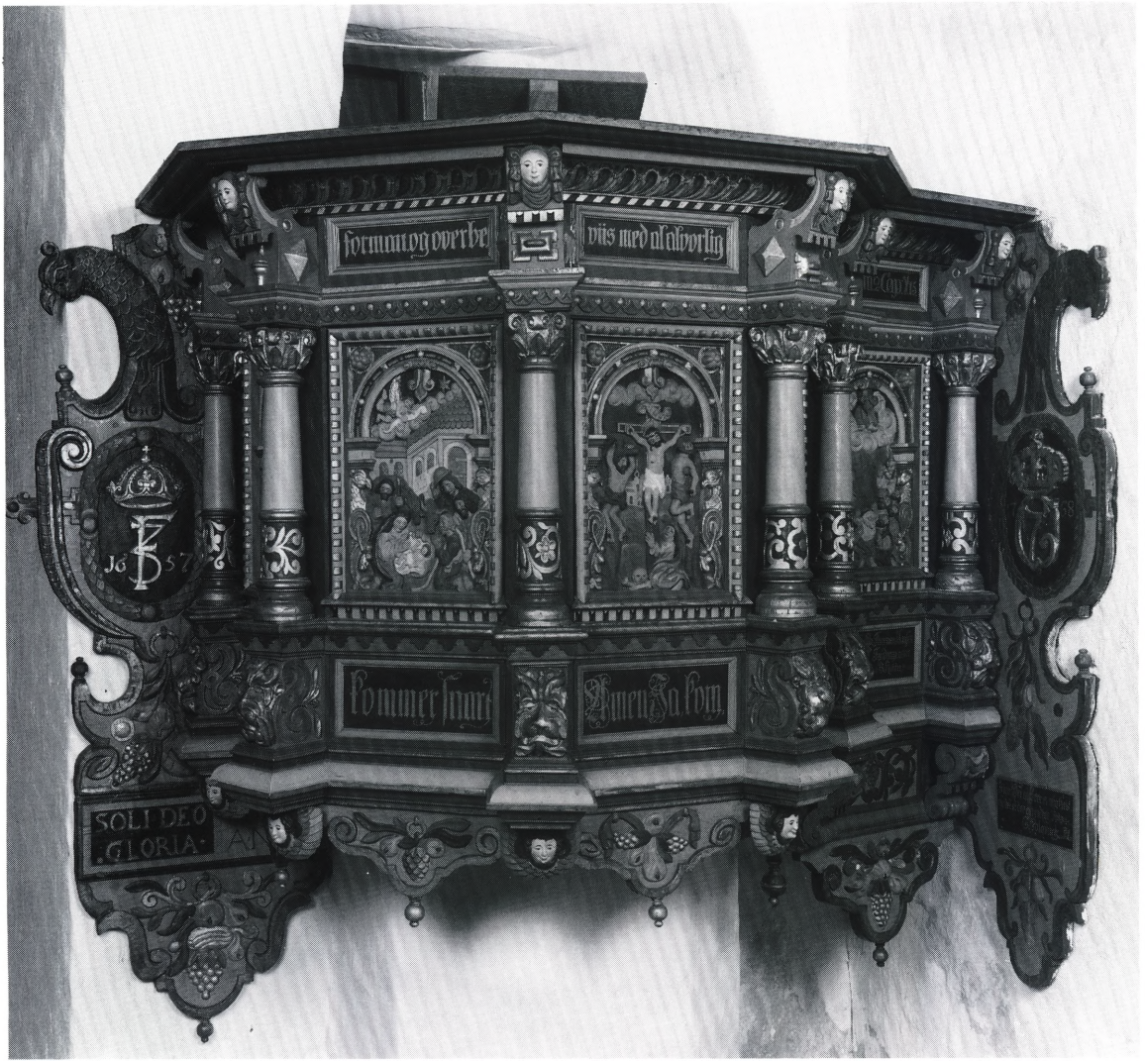

Fig. 37. Prædikestol, 1657, muligvis med signatur »ANR« (s. 3294). NE fot. 1985. – *Kanzel, 1657, möglicherweise mit der Signatur »ANR«.*

rangementet i Farup have gået tilbage til 1200'rne og eventuelt fra første færd have omfattet den krucifiksgruppe, hvori de to sidefigurer (fig. 33-35) tidligst har indgået (jfr. ovf.).[79] Men det er også muligt, at lektoriet var senmiddelalderligt som vel de formodede †lektorier i Sneum, Vilslev og Jernved (s. 1825, 3144, 3221) samt et delvis bevaret fra Balkåkra i Skåne og en række endnu eksisterende i England og Nordvesttyskland.[80]

Den ubestemte betegnelse »helgenbilleder« udelukker vel ikke, at der kan have været tale om passionsrelieffer som på de nævnte brystninger fra 1200'rne. Men en brystning med Kristus og apostlene ville have flere sydslesvigske paralleller fra 13-1400'rne, der snarere kunne passe på benævnelsen.[81] Reelt er det selvsagt uvist, hvad man har kunnet erindre i sognet 1880-81. Lektoriet, hvorpå krucifiksgruppen må have været anbragt (jfr. ovf. og fig. 33), kan næppe have beholdt sin middelalderlige pulpiturform efter prædikestolens opsætning 1657, og senest da har man vel nedtaget alt og alene bibeholdt den udskårne brystning til pryd øverst på triumfvæggen. Herfra kan »trægalleriet« være nedtaget 1768-69 eller snarere i for-

Fig. 38. Bebudelsen, prædikestolsrelief, 1657 (s. 3294). NE fot. 1985. – *Verkündigung, Relief an Kanzelkorb, 1657.*

bindelse med arbejderne o. 1835 og 1843. Hvis noget kom på loftet (som sidefigurerne), må det snart efter være kasseret.[82]

Prædikestol (fig. 37), 1657, muligvis med signatur »ANR«, udbygget med ekstra vægskjold i syd 1768, da Benjamin Richter signerede en staffering, som bortset fra enkelte partier fremtræder groft overmalet 1926.

Fig. 39. Prædikestol, 1657, udsnit af postament med løvemasker og påmalede indskrifter til erindring om stafferinger 1667 (ved Villem Stensen?) og 1768 ved Benjamin Richter (s. 3296). NE fot. 1985. – *Kanzel, 1651. Ausschnitt aus Untersatz mit Löwenmasken und aufgemalten Inschriften zur Erinnerung an Bemalungen 1661 (bei Villem Stensen?) und 1168 bei Benjamin Richter.*

Prædikestolen har fem arkadefag, af hvilke det ene danner en kort bro ved væggen. De tandsnitindfattede relieffelter flankeres på hjørnerne af ret plumpe, nærmest korintiske frisøjler, hvis prydbælter har skematisk bladværk med enkelte blomster. Ørnepilastre med profilkapitæl bærer arkadernes let hesteskoformede bueslag, der midtdeles af en volutkonsol og ledsages af forsænket bort med småbosser; i sviklerne rosetbosse på prikket bund. Reliefferne, der for de tre førstes vedkommende svarer til samme snedkers fremstillinger på prædikestolen i Mandø, er fra opgangen: 1) (Fig. 38) Bebudelsen. Englen kommer ind fra venstre med en stav, der er omvundet med skriftbånd, mens Maria sidder sammensunket, holdende store, foldede hænder for brystet. Baggrunden udgøres af romersk arkitektur, og i skyen til venstre ses Gud Fader, hvorfra udgår en bred lysstråle med Helligåndsduen. 2) Hyrdernes tilbedelse. Barnet, med løftet højrehånd, ligger i forgrunden mellem Maria, der knæler fra venstre, og tre hyrder, af hvilke den bageste letter på hatten. Lige over barnet stikker koen og æslet nysgerrige hoveder frem, og bag Maria står Josef med et lys. Baggrunden udgøres af perspektivisk arkitektur, hvorover man ser stjernen og englen, der kommer ud af skyen med sin hilsen. 3) Korsfæstelsen, med flankerende røvere og Maria Magdalene i en knælende omfavnelse af korsets fod, foran hvilken Adams hovedskal ses liggende. 4) Himmelfarten. Af Jesus ses kun underbenene og de bare fødder i skyen; hans fodaftryk flankeres af to gestikulerende engle (jfr. Ap. G. 1,10), og i forgrunden knæler apostlene og Maria, der ses bagfra i stærk forkortning. 5) Opstandelsen. Sovende romerske soldater ligger omkring sarkofagen, hvorpå den frontale Jesus står skyomkranset med sin højre hånd løftet velsignende og korsfanen i den venstre.

Lidt forskellige, forkrøbbede buefriser danner overgang til postamentet og frisen. Den sidste brydes af bøjler med tandsnit over bosse, mens postamentet under søjlerne har fremspring (fig.

Fig. 40a-b. Prædikestolsdør, 1768, malerier af Benjamin Richter. a. Kong David. b. Bathseba (s. 3296). NE fot. 1985. – *Kanzeltür mit Darstellungen von König David und Bathseba. Eine Arbeit von Benjamin Richter, 1768.*

39) med gnidrede løvemasker og bladværk på siderne. Herunder flankerer englehoveder hængestykker med frugtbundter, hvoraf det sydligste er større og udgår fra et under postamentfeitet indskudt panelstykke med fladsnitagtigt bladværk. Krongesimsen ledsages af tandsnit og æggestav, og i nord afsluttes kurven af et stort, nedhængende vægskjold i form af en rulleværkskartouche med kronende ørnehoved. Herpå ses i højoval laurbærkrans Frederik III.s kronede monogram med årstallet »1657« samt frugtbundter omkring et indskriftfelt delvis under kurven. Det rummer reliefversalerne: »Soli Deo gloria (Gud alene æren)« samt (indskåret) den formodede snedkersignatur »ANR«. Det nævnte vægskjold i syd fra 1768 er udført som en pendant, dog enkelt udsavet og alene med reliefskæring af Christian VII.s kronede monogram.

Prædikestolen, i skibets sydøsthjørne, hviler på en sekssidet, muret underbygning og har opgang gennem triumfvæggen. Til trappen hører en dør fra 1768 i korets vestvæg. Den har profileret gerigt, en kronende, udsavet gavl og en dørfløj med to store malerifyldinger mellem smalle skriftfyldinger samt bukkehornsbeslag.

Himlens plan svarer til kurvens, ligeledes frisen, og under gesimsen løber en bort af slynget bladværk. Under frisefremspringene flankerer englehoveder enkle hængestykker med ovalbosse, og øverst står på hjørnerne drejede vasespir mellem topgavle med frugtbundter og småspir. Himlens kassetteloft udgår fra en stor midtroset, og dets felter har flade pyramidebosser. Bagtil har et beskedent rygskjold reliefskåret Jesumonogram og en gentagelse af årstallet »1657«.

Prædikestolen står med Johanne Juul Brasks stærkt brogede bemaling på lysrød bund fra 1926, hvortil hører indskrifter, malerier og stedvis bibeholdt staffering, signeret af Benjamin Richter 1768. Indskrifterne er i forgyldt fraktur og skriveskrift på sort bund. I frisen læses: »Tael dette og forman og overbeviis med al alvorlig befaling. Titum 2 Cap. v. 15«, i postamentet: »Ja, jeg kommer snart. Amen. Ja kom. Herre

Jesu (Åb. 22,20)« samt i det sydligste felt (fig. 39) en række navne mm., som til dels må være gentaget fra stolens ældste staffering: »Knud Simensen Kjærbøll. Thermen Hansen Farderup. 1667 (jfr. gravsten nr. 3). Renov(ata) 1768. B. Richter pinxit (istandsat 1768. B. Richter malede)«. Navnene flankerer en scepteragtig figur, der foroven bærer initialerne »W. S. T. R.«, måske en signatur for maleren Villem Stensen i Ribe (jfr. ndf.). Det søndre vægskjold har i et påmalet felt anført valgsproget (symbolum): »Symb(olum): Det at Leve, er mig Christus, og det at døe en vinding. Philip 1. v. 21.«, underskrevet »C. Volqvartz P(astor) L(oci)«, dvs. Carsten Volqvartz stedets præst. Endelig læses i himlens frise: »Ja, salige ere de som høre Guds Ord og bevare det. Lucæ 11 v. 28«.

Mens der på selve prædikestolen ikke er meget andet synligt af Richters bemaling end indskrifterne, er hans farver med indskrifter og malerier i behold på prædikestolsdøren i koret. Topgavlen har på rød bund rocailler og blomster omkring ordene: »1 Corin: 1 v: 23. Vi Prædike den korsfæste Christum, som er Jøderne en Forargelse, men Grækerne en Daarlighed«, dørgerigtet står gråmarmoreret, dørfløjen blågrå med røde lister og en sort maleriindfatning med lidt forgyldning. Til fløjens øvre maleri (fig. 40a), som viser kong David med aftagen krone, skuende ind i et lys på bordet foran sig, hører indskriften: »Dit Ord er en Lygte for min Fod og et Lyss paa min Stie. Ps. 119 v. 105«. Det nedre maleri (fig. 40b) viser Bathseba, som sover halvnøgen med fødderne over en lille bæk, og træer i baggrunden. Til det hører ordene: »At holde tugt er Vey til Livet, men den som forlader straffen hand far vild. Ordsp. 10 v. 17«.

Prædikestolen må som nævnt tilskrives samme snedker som Mandø kirkes, der oprindelig tjente i Ribe Hospitals †kirkesal (s. 823f.). Til mesteren, og hans formodede signatur »ANR«, synes endvidere at kunne knyttes et barokbord fra 1659 i Den antikvariske Samling i Ribe.[83] Prædikestolens anbringelse og murede underbygning må være oprindelig. Øjensynligt har stolen stået ufærdig under svenskekrigen og er først færdiggjort 1667, idet dette årstal med vedføjede kirkeværgenavne (fig. 39) vel gælder dens afsluttende staffering. I så fald kan de nævnte, i en figur indsatte initialer »W. S. T. R« tænkes at vise hen til maleren Villem Stensen i Ribe.[84] Renoveringen 1768 omfattede de omtalte tilføjelser og Benjamin Richters nystaffering, hvortil muligvis hørte en kalkmalet †marmorering af vægpartierne omkring prædikestolen (jfr. ovf. og fig. 41). Richters farver synes kun at have været udsat for beskeden, partiel opfriskning frem til overmalingen 1926.[85] 1938-39 fjernedes al overmaling på den 1926 urørte opgangsdør i koret. Den seneste istandsættelse 1979 omfattede alene en snedkermæssig sikring og enkelte farveudbedringer.

Stolestadernes kerne udgøres af de bageste gavle (9 i nord, 10 i syd), der er udført i egnens ungrenæssancestil o. 1580 (fig. 42). De øvrige gavle er nygjort efter de gamle 1954, da også bænkene kom til. De 120 cm høje gavle har i begge fyldinger foldeværk, hovedsagelig med de hjerteformede gennembrydninger, som er så karakteristiske for egnen; af de gamle gavle savner seks hjertegennembrydninger. Stadernes bemaling i gråtoner med lysblå lister og ornamentbund er 1990 afstemt til orgelfacaden ved dodenkoprød overstrygning af gavlenes rammeværk.

Stoleværket omtales tidligst 1732-33, da der indsattes to nye kvindestole og en karlestol foruden et stade for Lundgård i »altergulvet«.[15] Staderne suppleredes 1760-61 med et vestpulpitur (jfr. ndf.) og de forreste stader blev 1843 udskiftet med enkle fyrretræsbænke, hvis fyldingsgavle med knopper efterlignede de gamle (jfr. fig. 41). 1880-81 opregnedes 31 mands- og 20 kvindestole (foruden pulpituret),[60] der på indretningsplanen 1884 ses opsat tætpakket i to lige brede rækker (fig. 8a). 1898 og 1915 omtales maling af kirkestolene,[16] der endvidere omfattedes af Johanne Juul Brasks nymaling i kirken 1926. Til stolestaderne hørte †hatteknager, to rækker i syd, én i nord (jfr. fig. 41), fjernet 1954, da stolestaderne fik den nuværende fremtræden.

En †*degnestol* nævnes 1873, da der blev lagt nyt gulv i den.[17] Fjernet 1915.[16] En †*pengeblok* betegnedes 1936 som gammel og ønskedes repare-

Fig. 41. Indre set mod øst. Hude fot. 1905. – *Kirchen inneres gegen Osten.*

ret.[59] En †*kirkebøsse* af blik anskaffedes 1872 og blev derefter lakeret og forsynet med inskription. [17]

†*Pulpitur,* opført 1761, hvorefter dets stole blev solgt på auktion til kirkens indtægt.[15] Pulpituret, der 1764 omtaltes som »neu erbaut« (nylig bygget),[86] optog kirkens vestende næsten frem til det første vindue i syd og havde opgang i nord langs vestvæggen (jfr. fig. 8a). 1882 sattes en stiver under galleriloftet,[17] og 1905 skete nyindretning til orgelpulpitur (jfr. ndf.), hvorved brystningen fornyedes og blev malet i lys egetræsfarve.[34] Atter 1915 omtales maling af pulpituret,[16] der fjernedes 1932 til fordel for det nuværende orgelpulpitur i tårnrummet (jfr. ndf.).

Orgel, 1988, med 14 stemmer, 2 manualer og pedal, bygget af P. Bruhn & Søn, Årslev. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Gemshorn 8', Oktav 4', Dækfløjte 4', Oktav 2', Mixtur IV. Rygpositiv: Rørfløjte 8', Principal 4', Copula 4', Blokfløjte 2', Quint 1 1/3'. Pedal: Subbas 16', Oktav 8', Fagot 16'. Hovedorglets facade har fem rektangulære felter med profilerede gesimser og prospektpiber i mitraformet opstilling; rygpositivet har tre tilsvarende felter, adskilt af to små mellemfelter. Bemaling fra 1990 præget af dodenkoprødt. På orgelpulpitur fra 1932 i tårnrummet. †*Orgel,* (jfr. fig. 43), 1905,[87] oprindelig med fem stemmer, bygget af Emil Nielsen, Århus.[88] Ombygget og udvidet 1947 af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby og Horsens.[89] Oprindelig disposition: Bordun 16', Principal 8', Salicional 8', Gedakt 8', Oktav 4'; oktavkoppel.[90] Disposition efter ombygningen 1947 (9 stemmer, 2 manualer og pedal): Manual I: Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Nasat 2 2/3', Mixtur III-IV. Manual II: Quintatøn 8', Rørfløjte 4', Oktav 2'. Pedal: Subbas 16'. Pneumatisk aktion, keglevindlader. Den klassicistiske facade, der siden orgeludskiftningen 1988 har været opsat mod pulpiturets bagvæg, har tre rundbuede felter med piber af sølvbronzeret zink. Midtpartiet krones af en gavltrekant med kors.[91] Oprindelig på †vestpulpitur fra 1761, siden 1932 på orgelpulpitur i tårnrummet, med spillebord i orgelhusets sydside.

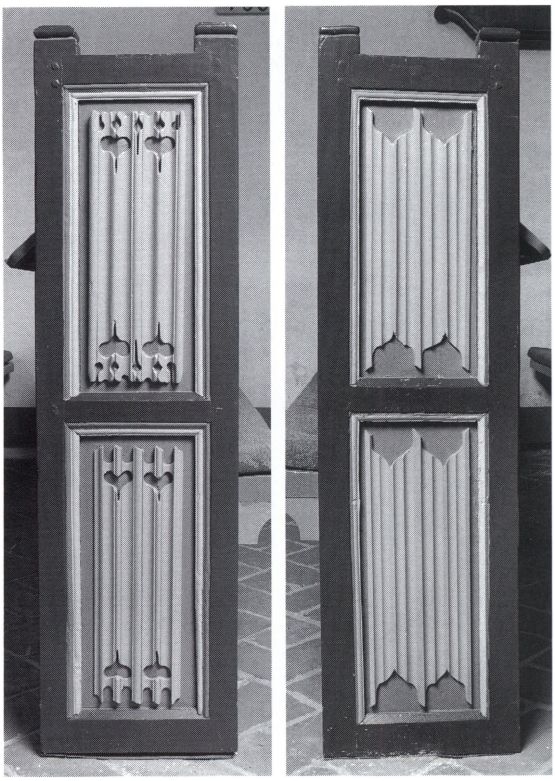

Fig. 42. Stolegavle, o. 1580 (s. 3296). NE fot. 1995. – *Gestühlswangen, um 1580.*

Salmenummertavler, 1954, fire ens, 85×56 cm, i glat panel med svejfet overkant, hvid bemaling og hængecifre af letmetal. †*Salmenmnmertavler.* 1869 betaltes en snedker for tre store tavler til salmenumre, malet med oliefarve, foruden tre mindre tavler til skriftemål;[17] af de sidste anes én opsat på nordsidens hatteknager 1905 (jfr. fig. 41). To store tavler med skydenumre fra o. 1900 ses på et interiørfoto 1936 (i NM).

En *præsterækketavle* fra 1930, 215×100 cm, er i barokstil, udført i blank eg med lidt forgyldning og sort frakturskrift afsluttet med oplysningen: »Gave til Farup Kirke fra de gamle. 1930«. Opsat vestligt på skibets sydvæg.

Lysekroner. 1) (Fig. 44), o. 1600, med balusterstamme og 2×2 S-svungne lysearme, hvis indre slyng ender i en roset. Forneden afslutter et løvehoved med ring (fig. 45), øverst en kronet flakt ørn. Forskellige dele synes fornyet 1835[60] og 1901,[16] og smedejernsophænget fra o. 1950 har afløst et gammelt, der var markeret med store trækugler. Det ses på interiøret 1905 (fig. 41), der viser kronen hængende på sin nu-

Fig. 43. Indre set mod vest, endnu med orgel fra 1905. NE fot. 1985. – *Kircheninneres gegen Westen, noch mit Orgel von 1905.*

værende plads midt i skibet, hvor den formentlig har gammel hævd.[92] 2-3) Nyere, i barokstil, den ene bærer årstal »1932« og er ifølge påskrift leveret af Eibye, Odense. Ophængt i skibet vest og øst for nr. 1. En †*lysekrone* af glas var anskaffet af pastor Hans Christian Clausen (†1840) »og andre« til kirkens prydelse og ophængtes i koret 1840-41.[15] Her nævnes den 1880-81 hængende under korloftets maleri,[60] ligesom den ses på ældre fotografier (jfr. fig. 41). De viser en krone med balusterstamme, seks S-svungne, snoede lysearme og tilsvarende pyntearme, alt med guirlandevis hængende glaskrystaller. Kasseret o. 1950.

Kirkeskib, model af orlogsfregatten »Tordenskjold« (bygget 1852, senere koffardifregat), udført 1937 af kaptajn B. C1. Jensen, Ribe. Modellen, der er givet af menigheden, er ophængt 1945 i skibets sydvesthjørne.[93]

Klokker. 1) (Fig. 46), 1599, støbt af Melchior Lucas fra Husum som en mere beskeden udgave af hans samme år leverede, vældige stormklokke i Ribe domkirke (s. 515, jfr. også s. 1434).[94] Klokken, tvm. 83 cm, har om halsen en let forkortet udgave af samme plattyske støberim som på den i Ribe (reliefversaler): »Anno 1599. Uth dem fvir bin ick geflaten. M. Melchior Lvcas tho Husum heft mi gegaten (År 1599. Ud af ilden er jeg flydt, m(ester) Melchior Lucas fra Husum har støbt mig)«. Skriften kantes af rammelister og buefriser med korsblomster af gotisk karakter. Slagringen er kraftigt profileret, hankene prydet af tovstave og kvindehoveder. Før 1835 havde klokken plads i det

Fig. 44-45. 44. Lysekrone, o. 1600 (s. 3298). 45. Detalje af lysekrone, o. 1600, løvehoved med ring (s. 3298). NE fot. 1985 og 1995. – *44. Kronleuchter, um 1600. 45. Detail von Kronleuchter, um 1600. Löwenkopf mit Henkel.*

middelalderlige †tårn (jfr. s. 3267), hvor der 1731-33 nævnes reparation ved klokken.[15] 1833 sagdes klokken at være ringet i stykker.[29] Den fik 1835 plads underst i tagrytteren (jfr. fig. 8b), og 1837-38 indrettedes et »hus« til klokkesnoren for udvendig ringning. 1917 ønskedes klokken nedtaget og omstøbt, men solgtes i stedet 1920 til Nationalmuseet (inv. nr. D 9584), hvorfra den blev tilbagekøbt 1936. Herefter repareret og opsat i slyngebom i det nuværende tårn.

2) 1921, tvm. 74 cm, med indskrifter i reliefversaler. Om halsen, kantet af lister: »For Farup Kirke gjorde De Smithske Klokkestøberier i Aalborg mig om år 1921«, på legemet: »Kom! Thi nu er alting rede«. Nyere slyngebom.

†*Klokker.* 1) 1732-33 anskaffedes en ny klokke.[15] 2) (Fig. 47), 1791, støbt af Johan Nicolaus Bieber i Hamborg,[95] tvm. 63 cm. Før omstøbning 1921 er den dokumenteret i et fotografi (fig. 47), der viser profilering og bladborter om hals og slagring samt på legemet reliefversalerne: »Er denne Klokke paa Fardrup Sogns Gaardbeboeres faelleds bekostning omstøbt. Me fecit Ioh. Nic. Bieber in Hamburg Anno 1791 (mig gjorde Johan Nicolaus Bieber i Hamburg 1791)«.

Klokkestolen er fra 1932. †*Klokkestole.* 1861 repareredes tagrytterens klokkestol med ny jernaksel,[41] atter 1889 skulle træværket omkring den store og den lille klokke sættes i stand,[17] og 1912 sagdes klokkestolen i nær fremtid at skulle fornys.

GRAVMINDER

Gravsten. Af gravstenene har de fleste (nr. 1-8) haft deres gamle plads i kirkegulvet, hvor de lå på række midt ned igennem kirken (fig. 8a, 41) indtil o. 1950, da de blev opsat imod væggene, dels i kirkens vestende, dels i det til ligkapel indrettede våbenhus. Andre uden for kirken liggende sten (nr. 9-12) må ligesom en række †gravsten (nr. 1-6) formodes altid at have haft plads på kirkegården, der således siden 1700'rne har været ganske rigt forsynet med gravminder af sten (jfr. s. 2092f.).[96]

1) O.1648, af rødlig kalksten, 209×147 cm, glat og kun midtpå forsynet med de indhuggede versaler »H(er) L H S«, der må gælde præsten Laurits Hansen Weibøl (†1648). Stenen, som nærmest har karakter af en markeringssten (jfr. s.

524), lå 1873 og 1884 i skibets midtergang, vestligst (jfr. fig. 8a, nr. 1). Nu på kirkegården som dørsten foran kirkens indgang.

2) (Fig. 48), o. 1648, over Hans Nielssen af Farup, [*1584], †8. april 1648 i hans alders ...år, og hans hustru Doret Andersdatter, [*1591], †□...dec. 1659□ i hendes □67□ år. De levede i ægteskab 38 år og avlede sammen fem sønner og tre døtre. Grålig kalksten, 199×139 cm, med reliefversaler i et næsten kvadratisk skriftfelt, hvis nedre hjørner ved en volutindskæring giver plads for de afdødes initialskjolde, hans »HNF« (til venstre), hendes »DAD«. Herimellem ses endnu et skjold med en bomærkeagtig figur (en rist?), og skriftfeltet krones af et Jesumonogram under kølbuevolut med rester af indskrift samt afsluttende kuglespir. Stenen kan i sin enkle udformning sammenlignes med eksempelvis bager Jakob Hansens (før 1635) i S. Katrine kirke i Ribe (s. 795). Den lå 1873 og 1884 i skibets midtergang som nr. 6 fra vest (fig. 8a nr. 6, jfr. fig. 41). Nu opsat mod ligkapellets sydvæg, øst for indgangen.

3) (Fig. 49), o. 1694, over Termen Hansøn af Farup, som var kirkens formynder i 30 år (jfr. prædikestol s. 3296), †27. okt. 1685 i hans alders 61. år, og hans hustru Edel Madtsdatter af Farup, †10. jan. 1694 i hendes alders 72. år. De levede i et fredsommeligt ægteskab 36 år og avlede sammen fem sønner og tre døtre. En sekundær gravskrift er o. 1768 tilføjet over Mads Termensen af Kierbøl, †5. maj 1768 i hans alders [75.] år samt hans hustruer Kierstine Iørgensdaatter Rauns, †24. maj 1727 i hendes alders [2]6. år og Kiersten [Morte]nsd[at]er, †..jan. [1759] i hendes alders 65. år.[97]

Gråbrun kalksten, 212×147/136 cm, med den oprindelige gravskrifts reliefversaler i en højoval bladkrans, der flankeres af dyderne Tro (til venstre) og Håb, stående i muslingnicher på småkonsoller med indskriften »Iob. 19. cap. 2. vers« henvisende til et skriftsted nedenunder: »Ieg ved at min frelsere lefver/ oc hand skal her efter opvecke mig af iorden« (indhugne versaler). Stenens hjørner har ottesidede medaljoner med de skrivende evangelister og deres symbolvæsener, hvis til dels læselige navne ses på medaljonkan-

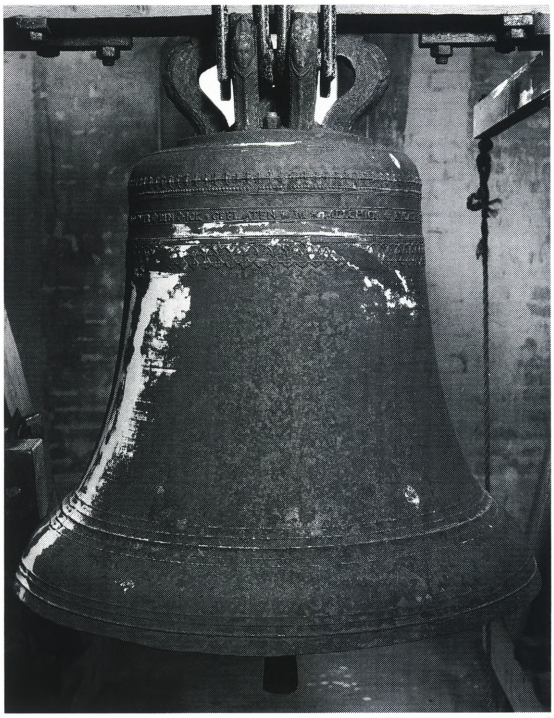

Fig. 46. Klokke, 1599, støbt af Melchior Lucas i Husum (s. 3299). NE fot. 1985. – *Glocke, ein Guß des Melchior Lucas aus Husum, 1599.*

Fig. 47. †Klokke (nr. 2, s. 3300), 1791, støbt af Johan Nicolaus Bieber i Hamborg. Foto i NM. – *†Glocke, ein Guß des Johan Nicolaus Biebers aus Hamburg, 1791.*

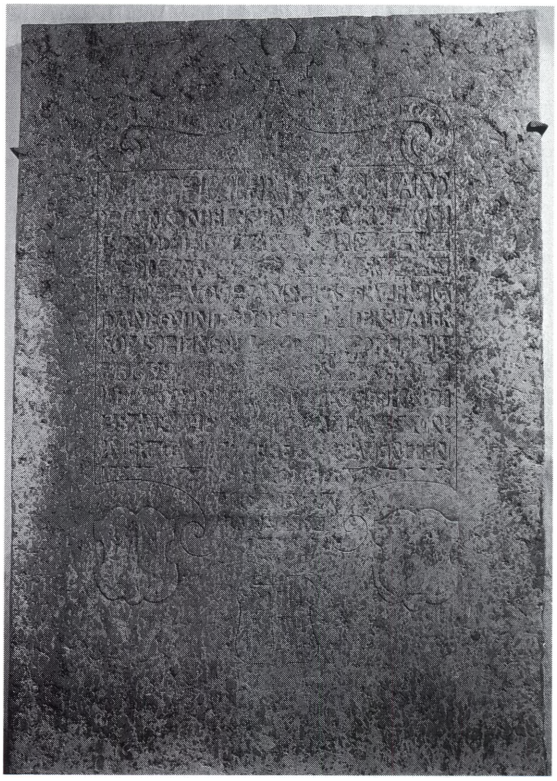

Fig. 48. Gravsten (nr. 2, s. 3301), o. 1648, over Hans Nielsen af Farup og hans hustru Doret Andersdatter. NE fot. 1985. – *Grabstein für Hans Nielsen aus Farup und seine Ehefrau Doret Andersdatter, um 1648.*

ten (reliefversaler). Foroven flankerer »Math(æus)« (til venstre) og »Marcus« to engle, der over skriftfeltet sætter en krone med skriftbåndet: »Vær tro indtil døde, da vil jeg gifve dig lifsens krone« (indhuggede versaler). I de nedre hjørner ses Lukas (til venstre) og Johannes under engleholdte skjolde med Termen Hansøns initialer »THSF« og et anker (til venstre) samt Edel Madsdatters »EMDF« med en fugl. På stenens nedre parti mellem skjoldene og evangelistmedaljonerne er den oprindelige dekoration, der kan have svaret til nr. 4 og 5, borthugget for at give plads til den sekundære gravskrifts reliefversaler.

Stenen ligner Peder Jensen Terpagers fra o. 1684 i Ribe domkirke (s. 626) og slutter sig i opbygning til de nedenstående, noget yngre gravsten nr. 4 og 5, af hvilke især den sidste fremtræder væsentlig dårligere hugget. 1873 og 1884 lå stenen i skibets midtergang som nr. 3 fra vest (fig. 8a, nr. 3). Nu opsat mod skibets vestvæg i nord.

4) (Fig. 50), o. 1700, [Hans] Niel[se]n Windfe[l]d, delefoged over..., †(1700) i hans alders ...år, og hans (anden) hustru [B]ar[bara Knudsdatter] Windfeld, †[17. okt 1708]. De levede i et kristelig ægteskab i [43 år og fik fem sønner og 4 døtre].[98] Grå kalksten, 205×136/135 cm, næsten helt svarende til nr. 3, men mere slidt. Gravskriften og skjoldenes initialer, »HNW« og »BKDW«, er også her i reliefhugne versaler, ligesom evangelistnavnene (kun »Marcus« læses), mens de øvrige indskrifter er indhuggede. I det beskedne omfang, de kan læses, svarer de til ordlyden på nr. 3, i stedet for hvis sekundære, nedre skriftfelt der ses et originalt, hjerteformet felt med rester af religiøs indskrift. Det krones af et lille englehoved, og nederst findes udhugget timeglas og kranium med knogler.

Stenen lå 1873 og 1884 som den østligste i skibets midtergang (jfr. fig. 8a, nr. 7). Nu opsat mod skibets vestvæg, syd for indgangen.

5) O.1700, over ukendt ægtepar med initialerne »SC« (hans) og »KND«. Grålig kalksten, 187×137 cm, med næsten udslidt skrift. Stenen er nært beslægtet med nr. 3 og 4, men noget dårligere hugget. Gravskriftens rester af reliefversaler indfattes af en cirkulær laurbærkrans, hvorunder et mindre, hjerteformet skriftfelt krones af englehoved og synes at have haft en indhugget, religiøs indskrift. Øverst flankerer hjørnernes ottesidede evangelistmedaljoner et ulæseligt skriftbånd, nederst levnes akkurat plads for timeglas, kranium og knogler. Skriftfelterne flankeres øverst af initialskjolde med de nævnte forbogstaver, begge over rester af vistnok vegetative mærker. Under skjoldene ses til venstre Jesus på korset over Syndefaldet, til højre den opstandne Kristus over en dødning med timeglas og åben grav. Sammenstillingen af scenerne knytter sig nært til udsmykningen på sognepræsten og ærkedegnen Hans Olufsens gravsten fra o. 1641 i Ribe domkirke (s. 612), der meget vel kan have tjent som forbillede. Stenen, der 1873 og 1884 lå i koret og af Helms kaldtes udslidt, står nu op ad ligkapellets sydvæg, vest for indgangen.

Fig. 49-50. Gravsten. 49. O. 1694 (nr. 3, s. 3301), over Terman Hansen i Farup, kirkens formynder i 30 år, og hans hustru Edel Madsdatter. Sekundær gravskrift o. 1768 over Mads Termensen af Kærbøl og hans hustruer Kirstine Jørgensdatter Raun og Kirsten Mortensdatter. 50. O.1700 (nr. 4, s. 3302). Hans Nielsen Windfeld, delefoged, og hans hustru Barbara Knudsdatter. NE fot. 1985. – *Grabsteine. 49. Um 1685, für Terman Hansen in Farup, 30 Jahre lang Vormund der Kirche, und seine Ehefrau Edel Madsdatter. Zweite Grabinschrift um 1768 für Mads Termensen aus Kærbøl und seine Ehefrauen Kirstine Jørgensdatter Raun und Kirsten Mortensdatter. 50. Um 1700. Hans Nielsen Windfeld, Vogt, und seine Ehefrau Barbara Knudsdatter.*

6) (Fig. 51), o. 1711, over S(alig) Morten [Termansen af] Kierbøl, sandemand [i Calslund] herred i 30 år, †8. dec. 1711 i hans alders 8. år, og hans hustru Maren Hansda[tter], †[17..] i hendes alders ...år. De levede i fredsommelig ægtestand i 30 år, velsignet med fire børn... en datter.[99]

Grå kalksten, 207×142 cm, med gravskriftens reliefversaler i stort, højovalt skriftfelt, øvrige indskrifter i indhugne versaler. I stenens hjørner slidte relieffer af de fire evangelister, hvis navne er anført i deres bøger, foroven »S. Mat(tæus)« (til venstre) og »S. Marc(us)«, forneden tilsvarende »S. Luc(as)« og »S. Ioh(annes)«. Over gravskriften ses et kantet skriftfelt med rester af en religiøs indskrift, under det et rektangulært felt, hvori læses: »Men nu begere de et Bedre som er det Himmelske... Ebreer cap. 11 v. 16«. Stenen i øvrigt fyldes ud af akantusløv, der ud for gravskriftens afslutning danner et slyng med de afdødes initialer »MTS« (til venstre) og »MHD«; under gravskriften er endvidere indhugget to ens bomærker (stenhuggerens?).

Stenen, der har et nært sidestykke fra o. 1720 i Darum kirke (s. 3057, nr. 4), lå 1873 og 1884 i skibets midtergang som den femte fra vest (fig. 8a, nr. 5, jfr. fig. 41). Nu opsat mod skibets sydvæg, vestligst.

7) (Fig. 52), o. 1714, over Termen Knudsen af Kierbøl, †1714, i hans alders ..år, og hans hustru

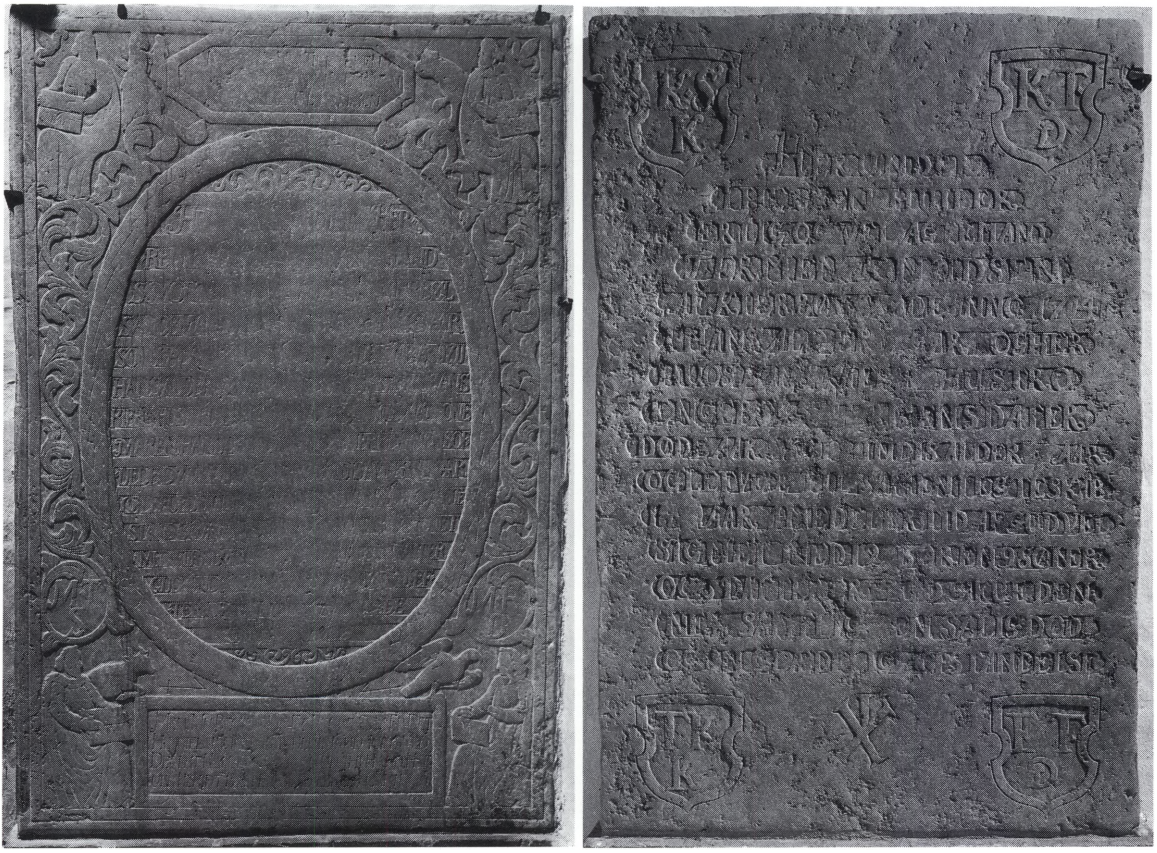

Fig. 51-52. Gravsten. 51. O. 1711 (nr. 6, s. 3303). over Morten Termansen af Kærbøl, sandemand i Kalvslund herred, og hans hustru Maren Hansdatter. 52. O. 1714 (nr. 7, s. 3303), over Terman Knudsen af Kærbøl og hans hustru Ingeborg Termansdatter. NE fot. 1985. – *Grabsteine. 51. Um 1711 für Morten Termansen aus Kærbøl, Schiedsmann in der Kalvslund Harde, und seine Ehefrau Maren Hansdatter. 52. Um 1714 für Terman Knudsen aus Kærbøl und seine Ehefrau Ingeborg Termansdattter.*

Engeborg Termensdatter, †17□ i hendes alders □ år. De levede sammen i ægteskab .. år og blev af Gud velsignet med 12 børn, 9 sønner og 3 døtre.

Brungrå Ølandskalksten, 176×119 cm, næsten hele fladen optaget af gravskriftens reliefversaler. Hjørnerne har skjolde med reliefhugne initialer, forneden flankerer hans »TKK« og hendes »ETD« et Jesumonogram, foroven må skjoldenes initialer »KTD« (til højre) og »KSK« vel henvise til en efterlevende datter og svigersøn. 1873 og 1884 i skibets midtergang som nr. 2 fra vest (jfr. fig. 8a, nr. 2), nu opsat mod nordvæggen i våbenhuset.

8) (Fig. 53), o. 1738, over højagtbare og velfornemme mand Terman Mortensen, overformynder, køb- og handelsmand i Ribe samt Fardrup sogns kirke værgere, *30. juli 1687, kom 18. nov. 1723 i ægteskab med Maren Iensdaatter Sevel, efterladt enke efter s[al. R]asm[u]s Hansen Rahr, handelsmand i Ribe. De levede i ægteskab.. år, 8 måneder, og døde [1738].. efter.. 8 dage."

Grå kalksten, 208×151 cm, med gravskriftens reliefversaler i stor, højoval laurbærkrans, omgivet af velhugget akantusløv. Skriftfeltet krones af en mindre krans med ægtefællernes spejlmonogram, der holdes af to flankerende engle, som i deres frie hænder svinger en palmegren. Nederst flankeres et englehoved af to små, cirkulære laurbærkranse, der har rummet initialer, hvoraf nu kun læses hans »T..« (til venstre) og hendes »M..«.

Stenen har en lang række sidestykker fra 1700'rnes første halvdel, af hvilke de nærmeste

synes at være Knud Hauchs og Sophie Bruns (o. 1703) i Ribe S. Katrine kirke og samme kirkes †gravsten over Peder Knudsen og hans hustruer (o. 1739).[100] Stenen lå 1873 og 1884 i skibets midtergang som nr. 4 fra vest (jfr. fig. 8a, nr. 4). Nu opsat mod skibets nordvæg, vestligst.

9) (Fig. 54), o. 1788, over [jens Frandsen af Farup, †1748, 47 år gammel, og hans hustru Dorthea Kathrine Jep]s Datter, [†1788] 86 år gammel, samt en søn [Jens Jen]sen, [†1768 i] hans alders 27. år. Rød sandsten, 184×107 cm, med indskrift i reliefversaler og kursiv (navne), der er næsten udslidt og her suppleret efter ældre afskrift.[60] Gravskrift i rocailleindfattet skriftfelt, der optager stenens nedre del og krones af englehoved. Herover har et lidt lavere, tilsvarende felt rester af religiøs indskrift, mens stenens øvre tredjedel optages af et relief visende Jesus på korset og Maria Magdalene omfavnende dets fod. Scenen flankeres af to mod korset vendte, svævende basunengle samt udfyldende rocailler. Gravstenen viser ligheder både med arbejder af Åbenråbilledhuggeren Andreas Hinrichsen (s. 630, DK. SJyll. s. 2777f.) og af Frands Bastiansen i Tjæreborg.[101] Den ligger på kirkegården sydøst for kirkens østende. 1880-81 nævnes den på kirkegården.[60]

10) O.1803, over Andreas Peter Tranberg, *23. feb. 1803, †26. dec. samme år. Gravsten i grå kalksten, 66×35 cm, med reliefkursiv i et skriftfelt, der optager stenens midtparti i hele dens bredde og har svejfet afskårne hjørner. Øverst kroner en vase med bladværk og blomster, forneden ses rocailleagtigt bladværk. Stenen er som nr. 9, 11 og 12 nært beslægtet med arbejder af Frands Bastiansen i Tjæreborg.[102] På kirkegården øst for apsis med nr. 11 og 12.

11) O.1806, over Anne Termansdatter Tranberg, *31. juli 1764, gift 28. juni 1793, †15. jan. 1806. I hendes ægteskab med Niels Tranberg (jfr. †kirkegårdsmonument nr. 2) blev hun moder til fem børn, hvoraf den sidste var dødfødt, som hviler i hendes arme. Grå kalksten, 172×73 cm, reliefkursiv i hele stenens bredde endende i gravvers. Øverst afslutter en bue dannet af et slynget bånd, forneden en bladguirlande. Stenen er nært beslægtet med arbejder af Frands Bastiansen i Tjæreborg.[102] På kirkegården øst for apsis med nr. 10 og 12.

Fig. 53. Gravsten (nr. 8, s. 3304), o. 1738, over Terman Mortensen, overformynder, køb- og handelsmand i Ribe samt kirkeværge i Farup, og hans hustru Maren Jensdatter Sevel. NE fot. 1985. – *Grabstein für Terman Mortensen, Obervormund, Kauf- und Handelsmann in Ribe sowie Kirchenvorsteher in Farup, und seine Ehefrau Maren Jensdatter Sevel. Um 1738.*

12) O.1814, Andrea Cathrine Tranberg, *8. sept. 1812, †2. juni 1814. Grå kalksten, 72×33 cm, som nr. 10, beliggende sammesteds.

†*Gravsten.* 1) O.1745? Hans Sørensen Nygaard, †1701?, 38 år gammel, hans hustru Karen Mortensdatter, †vistnok 1763, samt hendes anden mand Anders Jensen, †1745. Nævnt i kirken af M. K. Sørensen 1880-81, der havde svært ved at læse et par af årstallene.[60]

2) O. 1747, over Kristen Kristensen Hjerting af Kjærbøl, †1747, 82? år gammel, samt Morten Hansen af Kjærbøl med deres fælles hustru Mette Kathrine Andersdatter. Til de to sidstes dødsår og -dato var afsat plads på stenen, der 1880-81 lå på kirkegården.[60]

Fig. 54. Gravsten (nr. 9, s. 3305), o. 1788, over Jens Frandsen af Farup og hans hustru Dorthea Kathrine Jepsdatter. NE fot. 1985. – *Grabstein für Jens Frandsen aus Farup und seine Ehefrau Dorthea Kathrine Jepsdatter, um 1788.*

3) O. 1761, Morten Hansen Nygaard af Kjærbøl, *1705, †1761, og hans hustru Johanna Nielsdatter Skade, *1715, †1766. Stenen lå 1880-81 på kirkegården.[60]

4) O.1768? Hans Jensen Vindfeld af Lundgaard, *1700, †1778, og hans hustru Gunder Knudsdatter Vindfeld, *16. aug. 1695, †28. april 1768, samt en søn Klaus Hansen Vindfeld, †1753 24 år gammel. Nævnt på kirkegården 1880-81.[103]

5) O.1765? Årstallet var det eneste, som kunne læses 1880-81, da stenen lå på kirkegården.[60]

6) O.1803, »Frøken Ane Antoinette Gersdorf«, stenen omtalt som meget løs 1880-81, da den lå på kirkegården, utvivlsomt over et muret gravkammer ved vestre dige, hvori hun blev gravsat 1803.[103]

7) 1868 kasseredes en ligsten i skibets midtergang, da den var i flere stykker, og »de tre neden for liggende« rykkedes op.[16]

Begravelsesskjolde (lyseskjolde), til at binde parvis på alterlysene.[104] 1) Slutningen af 1800'rne, A. C. Brorsen, *1. feb. 18..? i Farup, †25. okt. 18..? samme sted. Kun det ene skjold bevaret, af rustent jernblik, 48×23 cm, en højoval hvælvet plade med olivengrene og kronet af Jahve-øje. Rester af sort skriveskrift over en påmalet olielampe. På kirkeloftet. 2) 1904, Tobias Hansen, *16. marts 1834, †5. maj 1904. To ens skjolde, 48×24 cm, næsten svarende til nr. 1, dog med påskrift i antikva.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1829, Frederich Ussing, *13. maj 1753 i Lille Lyngbye i Sjælland, †23. feb. 1829 i Fardrup præstegård. Præst for Fardrup menighed i 42 år. Skråtstillet mindeplade af grå kalksten, 67×44 cm, med sortoptrukket, indhugget skriveskrift. På gravstensmuseum i kirkegårdens sydvesthjørne.

2) O.1840, Maria Dorthea B...?, *20. jan. 1798, †23. marts 1840. Skråtstillet, grå kalkstensplade, 105×42/35 cm, med fordybet skriveskrift under et indhugget kors; afsluttende gravvers. I kirkegårdens sydvesthjørne.

†*Kirkegårdsmonumenter.* 1) O. 1816, Hans Ibsen Vindfeld, *3. marts 1748, †5. jan 1816, og hans hustru Mette Hansdatter Vindfeld, *20. sept. 1756, †28. maj 1837.[103] 2) O.1844, Niels Tranberg, †1844 75 år gammel, og hustru (Anne Termansdatter Tranberg), *1764, gift 1795, †1806, (jfr. gravsten nr. 11).[60] 3) O. 1864, Terman Tranberg og hustru Dorthea Vindfeld.[103]

Støbejernskors. 1) O.1849, S. D. Brorsen født Windfeldt, *16. juli 1821 på Lundgaard, †25. sept. 1849 i Fardrup. Korset, 92 cm højt, har trekløverformede, stjerneprydede korsender. På bagsiden relief af Troen samt ordene: Her Adskilles med Sorrig. Hisset Samles med Glæde«. Reliefkursiv. Sydøst for apsis på samme gravsted som nr. 3 og 4.

2) O. 1863, gårdejer Terman K. Windfeld, *12. dec. 1786 på Tanderup, †15. jan. 1863. Ved hans side hviler hans forældre, tre søstre og ni børn. Korset, 115 cm højt, har trekløverender, hvis blade er svagt tilspidsende. Reliefskrift i antikva. Vest for tårnet.

3) O.1865, Helene Katrine Brorsen f. Hansen, *25. marts 1832 i Farup, †13. nov. 1865 samme-

steds. Korset, 76 cm højt, har trekløverender med stjerner. Gravvers på bagsiden. Reliefversaler og -antikva. På samme gravsted som nr. 1 og 4.

4) O.1886, A. K. Brorsen, *6. okt. 1815 i Farup, †20. okt. 1886 sammesteds. Korset, 68 cm højt, har trekløverender med bladværk samt på bagsiden ordene: »Til de Forudgangne kjære gaar jeg hen«. Reliefversaler. På samme gravsted som nr. 1 og 3.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur til s. 54f. Endvidere er benyttet:

RA. DaKanc. Indlæg til Registre og Tegneiser samt henlagte sager (B 160). Rentekammerets undersøgelseskommission. Haderslev amt 1708-15. Kirkesager (G 2). *LA Vib.* Ribe bispearkiv. Ribe domkirke 1530-1749 (C4-88). Ribe bispearkiv. Arkidiakonatets kirkeregnskaber 1865-99. Nr. Farup kirkes regnskaber (C 4-1406). Farup kirkeregnskabsbog 1723-1854 (C KRB-96). Farup kirkeregnskabsbog 1856/57-69 (C KRB-97). Farup kirkes hovedkirkebog 1695-1791 (C 593-1). Farup kirkeprotokol 1867-1938 (C 593-17). *LA Åbenrå.* Tørninglen provsti 1773-79. Ribe bispearkiv. Bispesager. Indkomne breve fra Tørninglen provsti 1829-64. Haderslev amt. Tørninglen kirke- og skolesager 1842. Haderslev amt. Tørning Kirkevisitatorialsager 1862/63. *Ved embedet.* Synsprotokol 1965f. Forslag med *tegninger* til kirketårn ved Axel Hansen 1930. Korrespondance angående korudsmykning 1937-42 med skitseagtig *tegning* til glasmalerier ved Carl Trock-Madsen.

NM2. Håndskrifter. Jacob Helms 1873 (bygning, inventar, gravminder). Peter Kr. Andersen 1936 og 1938 (inventar). Egmont Lind 1940 (kalkmaleri). Robert Smalley 1972 (kalkmaleri). Mogens Larsen 1978 (inventar). Jens Johansen 1979 (inventar). Verner Thomsen 1987 (kalkmaleri). Lars Grambye 1985 samt Martin Ellehøj og Steen Tullberg 1995 (gravminder).

Tegninger og opmålinger. Tegninger af eksteriører og døbefont ved J. Vilhelm Petersen 1875. Tegning af eksteriør samt opmålinger af plan, snit, facader, detaljer og døbefont ved Thorvald Bindesbøll 1884 (forlæg for Danske Tufstenskirker 1894). Usigneret forslag til alterparti (tryk). Tegning til alterkrucifiks ved Aage Roussell 1947. Opmåling af plan, snit og facader ved Kunstakademiets Bygningsskole 1948.

Litteratur. J. Helms: Danske Tufstenskirker I-II, 1894. M. K. Sørensen: Bidrag til en Beskrivelse over Farup Sogn. JySaml. 1880-81, s. 23f.

Historisk indledning ved Michael H. Gelting og Ebbe Nyborg, beskrivelse af bygning ved Mogens Vedsø, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler). Tysk oversættelse ved Bodil Moltesen Ravn. Redaktionen afsluttet juli 1996.

[1] Repert. 1. rk. nr. 7800. ActaPont. IV, 2822, 2874-75.

[2] DiplDan. 2. rk. II, 381. Han er formentlig identisk med den magister Jacob »fra Farup«, som nævnes 1273, og gaven således begrundet i hans slægtstilhør i Sognet. Se DiplDan. 2 rk. II, 206 og Ebbe Nyborg: Kirke – sognedannelse – bebyggelse. Nogle overvejelser med udgangspunkt i et bebyggelsesprojekt for Ribeområdet. I hikuin nr. 12, Højbjerg 1986, s. 24f.

[3] Ribe Oldemoder, udg. af O. Nielsen, 1869, s. 72, 109.

[4] Oldemoder (jfr. forrige note), s. 58.

[5] Repert. 1. rk. nr. 7800. Annekteringen stadfæstedes af paven 1482 og 1483. ActaPont. IV, 2822, 2874-75. Jfr. også Troels Dahlerup: Ribe Domkantorat paa Reformationstiden, i KirkeHistSaml. 1967, s. 263.

[6] Oldemoder (jfr. note 3), s. 106. Samtidig blev landsbyen Lusby frataget sognet og lagt til Hellig Gravs sogn i Ribe (jfr. s. 846). Se J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse I, 1869, s. 417f.

[7] Se J. Kinch (jfr. forrige note), s. 476.

[8] »..klare unnd ware Gotts wort, unnd Ewangelium, ohne Huchelley«. LA Vib. Ribe bispearkiv. Ribe domkirke 1530-1749 (C4-88). Jfr. DK. SJyll. s. 32, 38f., Troels Dahlerup 1967 (note 5) og generelt om reformationen i Tørninglen H. V. Gregersen: Plattysk i Sønderjylland, Odense 1974, s. 249f. og samme: Reformationen i Sønderjylland, Aabenraa 1986, s. 63f., 136f.

[9] Kronens Skøder II, 527.

[10] Note 16. Overdragelsessyn 23. april.

[11] Ole Degn: Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser, Århus 1971, s. 154. Se også J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse, 2. Del, 1884, s. 337f.

[12] KancBrevb. 12. marts og 26. okt. 1636.

[13] DaAtlas, s. 690.

[14] DaSagn III, 212, s. 41. Hullerne stammer fra stenkløvning. DaFolkemSaml. 1906/23 2703.

[15] LA Vib. Farup kirkeregnskabsbog 1723-1854 (C KRB-96).

[16] LA Vib. Farup kirkeprotokol 1867-1938 (593-17).

[17] LA Vib. Ribe bispearkiv. Arkidiakonatets kirkeregnskaber 1865-99. Nr. Farup kirkes regnskaber (C 4-1406).

[18] Note 16 og 17.

[19] Dette er ikke usædvanligt ved de største af tufstenskirkerne, sml. Vilslev kirke (s. 3111 med note 22).

[20] Ikke mindst i nordsiden, hvor Th. Bindesbøll tilsyneladende konstaterede tuf i vinduesstikkene ved opmålingen 1884, jfr. notat på måleblad af nordsiden.

[21] Note 23. Det må bero på en lapsus, at Th. Bindes-

Fig. 55. Fontehimmel, 1695, erhvervet 1843 fra Hygum kirke (s. 3288). NE fot. 1985. – *Taufdeckel, 1695, erworben 1843 aus der Kirche in Hygum.*

bølls plan antyder et smiget vindue på dette sted.

22 Sml. DK Tønder s. 1404 og note 26.

23 Note 16. Heri sognepræst P. Gamraths redegørelse for restaureringsarbejderne.

24 Det er bemærkelsesværdigt, at skibets døre, trods den store forøgelse af skibets længde, ikke flyttes.

25 DaKanc. 1. dept. Brevsag 1833 no. 1158.

26 Helms: Tufstenskirker I, 129-31.

27 RA. Rentekammerets undersøgelseskommission. Haderslev amt 1708-15. Kirkesager (G 2).

28 LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger til biskop Bloch 1766-69 (C4-772).

29 LA Åbenrå. Ribe bispearkiv. Bispesager. Indkomne breve fra Tørninglen provsti 1829-64.

30 Niels Møller tilhørte en familie af »kirkearbejdere«, der påtog sig alt forefaldende tømrer-, murer-, blytækker- og inventararbejde ved kirkerne. N. Møller var den ældste, herefter fulgte hans søn(?) Peder Møller (Se Bramminge, S. Knuds kirke, s. 3072 og Kalvslund kirke, s. 3352, 3354 og 3355). Begge var tillige virksomme i Haderslev og Tønder amter, sml. DK. SJyll., s. 3042. (De her anførte navne P. Møller og P. Nielsen Møller dækker uden tvivl samme person).

31 Blændingens midterste del blev rekonstrueret ved lukning af en lille vinduesåbning ved kirkens restaurering i 1930'rne. Sml. fig. 3 og 7.

32 S. 2378, sml. Halk, DK. Haderslev s. 452.

33 Denne udformning af tagrytteren genfindes ved kirken i Gredstedbro (s. 3254).

34 LA Vib. Ribe stiftsprovsti og Ribe-Gørding herreders provsti. Synsprotokol 1900-11 (C 37-6).

35 LA Åbenrå. Haderslev amt. Tørninglen kirke- og skolesager 1842.

36 LA Vib. Præstearkiver. Farup kirkes hovedkirkebog 1695-1791 (C 593-1).

37 I koret er to tagplader i henholdsvis nord- og sydsiden mærket »1837 N. Møller«, mens skibet tilsvarende har »1937 H. H.«.

38 RA. DaKanc. Indlæg til Registre og Tegneiser samt henlagte sager (B 160).

39 Sml. note 30.

40 LA Åbenrå. Haderslev amt. Tørning kirkevisitatorialsager 1862/63.

41 LA Vib. Farup kirkeregnskabsbog 1856/57-69 (C KRB-97).

42 M. K. Sørensen: Bidrag til en Beskrivelse over Farup Sogn. I JySaml. VIII, 1880-81, s. 26f. Sml. note 26.

43 Se Nørlund og Lind: Kalkmalerier, Kat. nr. 80, hvor muligheden for to malefaser næsten ligger implicit i beskrivelsen (s. 37, jfr. s. 153f., 175f. samt Danske Kalkmalerier, red. Ulla Haastrup og Robert Egevang, Senromansk tid 1175-1275, 1987, s. 132f., 196).

44 Robert Smalley taler i sin indb. 1987 (i NM) om en glittet overflade. Ifølge Egmont Lind var malepudsen glat, men ikke glittet.

45 Apsisudsmykningen blev som nævnt overkalket 1946 og dertil i sin helhed nedhugget 1954. Der var lokalt ønske om bevaring af apostelfrisen (eventuelt med et nyt maleri af Ole Søndergaard ovenover), men Egmont Lind skønnede pudsen så løstsiddende, at end ikke et forsøg på aftrækning ville kunne redde noget. Da han 1946 ankom til kirken med henblik på afsluttende dokumentation med fotografering, fandt han grundet en misforståelse murerne i fuld gang med afpudsning af murværket. Siden gav Nationalmuseet, af hensyn til Stefan Viggo Pedersens nye dekoration, tilladelse til en afhugning af hvælvet, men den ses udstrakt helt ned til gulvet.

46 Der foretoges ikke afdækningsforsøg i sidealternichen nord for korbuen, ved hvis åbning o. 1928 der i den øvre runding var konstateret rester af forgyldte stjerner (tvm. ca. 1″) på blå bund. Jfr. note 23.

47 Mundtlig meddelelse fra Robert Smalley til Ulla Haastrup, jfr. Danske Kalkmalerier (note 43), s. 196.

48 Majestasfremstillingens supplering med en apostelfrise nedenunder opfattes af Nørlund og Lind (note 43) s. 37 som et sent træk, der peger frem mod tiden efter 1200. Mere nærliggende er det vel at se på de grænser, den arkitektoniske målestok har sat. En rank tufstensbygning som Farup har (som også mange skånske kirker) muliggjort et mere udbygget program end de ofte ganske lave sjællandske apsider.

49 Nørlund og Lind: Kalkmalerier, s. 88, 174, hvor der jævnføres med de i korbuen sammenstillede fremstillinger af David og Salomon i Måløv kirke

(jfr. DK. Kbh. Amt., s. 624). Se også Torkel Eriksson i Danske Kalkmalerier (jfr. note 43), s. 132f. og Otto Norn: Grenen fra Livets Træ, Herning 1993, s. 27f., 72f.

[50] Om domkirkemalerierne, se også Ebbe Nyborg i Danske kalkmalerier (jfr. note 43), s. 126-29. Tilsvarende ornamentikborter kendes i områdets glasmaleri (ovf. s. 2815) og ikke mindst i metalkunsten, se Poul Nørlund: Gyldne altre, 1926, især s. 155f. og 177f.

[51] S. 1313 med fig. 32. Som nærmeste hjemlige parallel til en sådan draperibehandling må dog nævnes det gyldne alter fra Sindbjerg. Se Poul Nørlund (jfr. note 50), fig. 131-36.

[52] Se Ulla Haastrup og Mogens Larsen: Kalkmalerierne i Fraugde kirke på Fyn, i NMArb. 1978, s. 119-30, og Danske Kalkmalerier (jfr. note 43), s. 48f.

[53] Nørlund og Lind: Kalkmalerier omtaler den som glat, men ikke glittet (jfr. note 44).

[54] Nørlund og Lind: Kalkmalerier, s. 153f., 175f. og Søren Kaspersen: Kains og Abels offer i dansk, romansk vægmaleri. I Imagines Medievales, Uppsala 1983, s. 228f.

[55] Se nærmere Søren Kaspersen (jfr. note 54), der s. 227f. har samlet en række tekstlige belæg og sidestykker for de moraliserende og psykologiske aspekter af Kainsfremstillingen.

[56] Mens Poul Nørlund 1944 (jfr. note 43) for Vilslevs vedkommende tilsluttede sig Francis Becketts forslag om engelsk indflydelse, tog han ikke direkte stilling til baggrunden for Kainfiguren i Farup. Det var først Johnny Roosval, der i sin anmeldelse af Nørlunds og Linds værk (Fornvännen 1945, s. 216f.) fremdrog Farups Kain som et overbevisende eksempel på engelsk stilindflydelse. Han henviser kun til det af Nørlund (for Vilslev) nævnte håndskrift (Cambridge Trinity College MS B 11,4), der ikke synes at være det mest oplagte, når det gælder denne engelske specialitet: karikerede skurke. Mange gode eksempler ses derimod i det nærtstående Cambridge Emmanuel College MS 252 fra o. 1220-30 og allerede i den såkaldte Guthlac Roll fra o. 1210 og i Robert de Lindeseys psalter fra 1222. Kainfigurens datering til o. 1275 i Danske Kalkmalerier (jfr. note 43) må således være for sen. De engelske manuskripter er fremlagt af N. I. Morgan: Early Gothic Manuscripts, 1190-1250, Oxford 1982, cat. nr. 22, 47, 51-52.

[57] Denne forskel kan i øvrigt også være forlægsbestemt. Således har illustrationerne i Cambridgehåndskriftet Trinity College MS B 11,4 en gennemført dragtmodellering som i Vilslev, det nærtstående Emmanuel College MS 252 langt mindre.

[58] Fuldstændigheden af bemalingen omkring prædikestolen 1905 antyder, at det ikke har været på dette parti af triumfmuren, der 1868 blev sonderet efter kalkmalerier (eller er barokbemalingen efterfølgende istandsat?).

[59] Ved embedet. Korrespondance mellem C. Trock-Madsen og menighedsrådet mm.

[60] M. K. Sørensen: Bidrag til en Beskrivelse over Farup Sogn. JySaml. 1880-81, s. 23f.

[61] Det ses endnu på fotografier 1936 (i NM) og må være forsvundet i forbindelse med tavlens nedtagning.

[62] Der læses vistnok: »Johanne.. .1925-26«.

[63] Se DK. Kbh. By, s. 510, Ragnar Josephson: Tessin i Danmark, 1924, s. 123, 182f. samt J. Montague: The Church Decorations of Nicodemus Tessin the Younger, i Konsthistorisk Tidskrift 1962, s. 6f.

[64] M. K. Sørensen (jfr. note 60). Anders Nielsen Windfeldt angives her født på Tanderup 1721. Ifølge slægtshistorien blev han døbt 9. nov. 1719 og begravet 16. juni 1770 i kirken. Se Mary Windfeldt Kaiser: Slægten Windfeld, 1979, s. 25.

[65] Jfr. også hans arbejde i Agerskov kirke 1762 (DK. Slyll. s. 876) oe muligvis i S. Katrine kirke i Ribe 1765 (ovf. s. 742).

[66] 1949 var den henstillet imod skibets vestvæg.

[67] Se s. 2781, 3360 og DK. Sjyll. s. 1252 samt Sven Fritz: Guldsmed Hendrich Bötticher i Ribe, i Mark og Montre 1967, s. 21f.

[68] Se Georg Pudelko: Romanische Taufsteine, Berlin 1932, s. 105f. (hvor Farup angives »Frarupk«), Fontene har udbredelsesområde og sammenhæng med gravsten og sarkofager af lignende sandsten, der kendes op til Ribe. Se s. 530f., 588 med den i noterne (24 og 6) anførte litteratur samt Hermann Haiduck: Kirchenarchäologie. Beginn und Entwicklung des Kirchenbaues im Küstengebiet zwischen Ems- und Wesermündung bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts, Aurich 1992, s. 85f., 105f.

[69] Die Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein, Kreis Südtondern, Berlin 1939, s. 363. For kedlerne, jfr. Mackeprang: Døbefonte, s. 65f.

[70] Se Karin Kryger: Middelalderens bemalede stenskulptur i Danmark. I hikuin nr. 3, Højbjerg 1977, s. 183f. samt Ulla Haastrup: Hjerl Hedes døbefont, i Fram, Fra Ringkøbing Amts Museer 1993, s. 66-79.

[71] Se H. K. Kristensen: Fontehimmel og kirkeværge, i ÅrbRibe 1968-71, s. 75.

[72] Topstykket, der 1905 var delvis afknækket (jfr. fig. 31), er skænket til samlingen af snedkermester Hans Dau i Ribe tillige med et englehoved fra frisen (nu bortkommet) og en 40 cm lang hængestav med hængeløv mellem knopper, der angiveligt skal stamme fra fontehimlen. Stykkerne har inv. nr. E 37-39.

[73] Jfr. en krucifiksgruppe fra Rørby, hvor Maria tilsvarende må formodes at have båret metalkrone (DK. Holbæk s. 1526), og gruppen i Gørding kirke, hvor hun bærer krone af træ (s. 2986f. med videre henvisninger note 31).

[74] Sidefigurer med bevarede dorsaler kendes bl.a. fra Guldager kirke o. 1300 (s. 2076f.).

[75] Jfr. eksempelvis korsfæstelsesscenen i Robert de

Lindseys psalter fra o. 1222, fremlagt af Nigel Morgan (jfr. note 56), cat. nr. 47. Den mere tunge og statuariske Johannesfigur slutter sig i højere grad til normen blandt 1200'rnes mange sønderjyske krucifiksgrupper. Se Jörn Barfod: Die Holzskulptur des 13. Jahrhunderts im Herzogtum Schleswig, Husum 1986, samt Ebbe Nyborg og Verner Thomsen: Fra Paris til Sneslev. De ældste danske krucifikser og helgenbilleder, i NMArb. 1993, s. 173f.

[76] Det er af hensyn til denne bagfra synlige opstilling, at sidefigurerne 1938 har fået deres nu overflødige ryglukker.

[77] M. K. Sørensen 1880-81 (jfr. note 60). Se også Richard Haupt: Die Bau- und Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein V, Heide 1924, s. 778 og Ebbe Nyborg (jfr. note 2), s. 25.

[78] Af en tredje, tilsvarende brystning i Store Rise kirke på Ærø er reliefferne bevaret ved genanvendelse i en sengotisk altertavle. Se generelt Ebbe Nyborg: Passionsreliefferne i Store Rise Kirke på Ærø. En lektoriebrystning fra. o. 1300. I Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, 1983, s. 71f.

[79] I Nørre Haksted er et til lektoriet hørende korbuekrucifiks bevaret; se Ebbe Nyborg (jfr. note 78), s. 80f. samt om dateringen af lektorierne i Hyrup og Nørre Haksted (o. 1265 og o. 1285) Ebbe Nyborg og Verner Thomsen (jfr. note 75), s. 175f.

[80] Otto Rydbeck: Trabes och lectorium i skånska kyrkor, Ældre kyrklig konst i Skåne, Malmø 1914, s. 178f., med fremlæggelse af Balkåkralektoriet, der nu er dendrokronologisk dateret o. 1485-86. Se endvidere U. Köcke: Lettner und Choremporen in den nordwestdeutschen Küstengebieten, ergänzt durch einen Katalog der westdeutschen Lettner ab 1400, München 1972, samt eksempelvis F. E. Howard og F. H. Crossley: English Church Woodwork, London & New York, 1917, s. 211f.

[81] Apostelrækkker, formentlig fra lektorier, er fremlagt af Jørgen Barfod (jfr. note 75), s. 92f.; samme i Kirchliche Kunst in Schleswig-Holstein, Katalog der Sammlung des Städtischen Museums Flensburg, Heide 1986, Kat. nr. 18, samt i Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, Kreis Husum, Berlin 1939, s. 165. Se også Nyborg (jfr. note 78), s. 85 med note 20.

[82] For et nærmere kendskab til lektoriet og dets rester kan det meget vel være et tab, at kirkens synsprotokol med kirkebeskrivelse fra 1861 synes at være gået tabt i årene o. 1965.

[83] Bordet, der stammer fra Ribe, har inv. nr. 8425.

[84] Jfr. Vilslev s. 3134f. og Ebbe Nyborg: »Hans og Sten Maler af Ribe«. Om Ribe malermiljø og dets »marked« i 1600'rnes Vestjylland. I Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norn, 1990, s. 157, 164 med note 120.

[85] Ifølge M. K. Sørensen (jfr. note 60) skal man 1835 have opmalet prædikestolen, og himlen over den skal være blevet skilt ad, istandsat og malet.

[86] LA Åbenrå. Tørninglen Provsti 1773-79.

[87] En sølvplade på orgelfacaden, tidligere ved spillebordet, bærer indskriften: »Skænket ved frivillige / Bidrag, af / N. Farup Sogns / Beboere m.fl. og / Anders Hansen (Holmand) / som største Bidragyder. / Pinsedag 1905.«

[88] Nordjyllands Orgelbyggeri i Aalborg ved Emil Nielsen: Fortegnelse over leverede Orgler, o. 1920.

[89] En sølvplade på orgelfacaden, tidligere ved spillebordet, bærer indskriften: »Fornyelse og stor Udvidelse af Orglet / foretaget 1947, til Minde om / KAREN MARIE VEJRUP, FARUP. / født 1844. død 1906.«

[90] Meddelt af orgelbygger Walther Frobenius.

[91] Facaden er beslægtet med Frederik Nielsens orgel i Ølgod kirke, Øster Horne hrd. (jfr. s. 1547 fig. 48 og s. 1549 fig. 51). En del af prospektpiberne har været klingende.

[92] Kronen omtales her 1880-81 og 1894, jfr. noterne 60 og 26.

[93] Henningsen: Kirkeskibe Ribe, s. 358.

[94] Jfr. C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere, 1882, s. 63, 104.

[95] Se eksempelvis s. 2791, 3057 samt C. Nyrop: Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere, 1882, s. 50, og Robert Körner: Zur Geschichte der Glockengiesser in Hamburg, Hamburg 1905, s. 41f.

[96] Forholdene vanskeliggør her en klar skelnen mellem †gravsten på kirkegården og †kirkegårdsmonumenter. Ved redaktionen er fulgt M. K. Sørensens (jfr. note 60) skelnen mellem kirkegårdens »ældre ligsten« og »nyere minder«.

[97] Suppleret efter M. K. Sørensen (jfr. note 60).

[98] Suppleret efter M. K. Sørensen (jfr. note 60), der dog savner alt om manden. Han er identificeret gennem Mary Windfeldt Kaiser: Slægten Windfeld, 1979, s. 19. Her meddeles, at Hans Nielsen Windfeld var født ca. 1628, blev begravet 1. feb. 1700 og indgik ægteskab 2. gang 1665 med Barbara Knudsdatter, der begravedes 27. okt. 1708, 81 år gammel.

[99] Gravskriften suppleret efter delvis afskrift hos Helms (jfr. note 26).

[100] Se s. 799f. og 802 samt eksempelvis s. 2966, 3340f..

[101] Jfr. eksempelvis s. 1800 med note 53 samt generelt s. 1874f. med noterne 76 og 81.

[102] Jfr. eksempelvis Jerne kirke, gravsten nr. 12 (s. 998) og generelt under Tjæreborg kirke s. 1874f. med noterne 76 og 81.

[103] M. K. Sørensen (jfr. note 60) samt sammesteds s. 18f., 29.

[104] Se eksempelvis s. 2575f. samt S. Ellekier-Pedersen: Offerlys og mindeskjolde, i Vejle amts årbog, 1982, s. 7-60.